

Dr Dejan B. Đurđević*

Dr Miloš Vukotić**

NASLEĐIVANJE DIGITALNE IMOVINE I ULOGA JAVNIH BELEŽNIKA U RASPRAVLJANJU DIGITALNE ZAOSTAVŠTINE

U ovom radu se analiziraju teorijski i praktični izazovi nasleđivanja imovine u digitalnom obliku. Autori određuju pojam i tipologiju digitalne imovine i raspravljaju o podobnosti digitalnih ovlašćenja da budu predmet naslednopravne sukcesije. Autori zaključuju da u većini slučajeva nema opravdanih razloga za nenasledivost digitalnih dobara i ističu da je nasledivost subjektivnih ovlašćenja jedno od osnovnih načela građanskog prava te da se odstupanja od tog načela moraju opravdati ubedljivim razlozima. Posebna pažnja je posvećena pitanju ništavosti odredaba ugovora o digitalnim uslugama koje neopravdano isključuju mogućnost nasleđivanja ugovornih prava i obaveza. Autori takođe analiziraju ulogu javnih beležnika u nasleđivanju digitalne imovine i ukazuju na veliki potencijal javnobeležničke službe da unapredi praksu planiranja i nasleđivanja digitalne imovine. Autori zaključuju da su postojeća pravila naslednog prava adekvatna za nasleđivanje digitalnih ovlašćenja i da nema potrebe za reformom naslednog prava niti za propisivanjem posebnih pravila za nasleđivanje digitalne imovine.

Ključne reči: *Digitalna imovina. – Nasleđivanje. – Javni beležnik. – Nasledno pravo. – Kriptovaluta.*

* Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Srbija, *djurdjjevic.pfb@gmail.com*, ORCID iD: 0009-0008-9242-9301.

** Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Srbija, *vukotic.pfbg@gmail.com*, ORCID iD: 0009-0007-8965-237X.

1. UVOD I POSTAVLJANJE PROBLEMA

Tehnološki razvoj u poslednjih nekoliko decenija drastično je izmenio način na koji komuniciramo u svakodnevnom životu, način na koji radimo i način na koji čuvamo svoje imovinske vrednosti. Digitalna dobra – dobra koja postoje u obliku digitalnog zapisa ili kao ovlašćenje na određenu digitalnu uslugu – čine sve značajniji deo imovine, ne samo zato što brojnim digitalnim dobrima raste vrednost već i zbog toga što se razvijaju novi oblici digitalnih dobara, a često se i tradicionalna imovinska ovlašćenja izražavaju u digitalnoj formi. Zato se sve češće govori o digitalnoj imovini, o skupu imovinski vrednih ovlašćenja koja postoje samo u digitalnom svetu (samo u obliku digitalnih podataka). Pošto je to relativno nov fenomen i pošto su imovinu u digitalnom obliku posedovali najčešće mladi ljudi, pitanje nasleđivanja digitalne imovine nije se često postavljalo. Sada je, međutim, već sasvim sazrelo vreme da se i taj aspekt digitalne imovine razmotri i uredi. Pri tome, ne treba očekivati drastična odstupanja od postojećih pravila imovinskog prava već najpre njihovo prilagođavanje novim oblicima u kojima se imovinska vrednost pojavljuje.

Savremeno građansko pravo se zasniva na načelu nepovredivosti privatne svojine, na slobodi tržišta i na autonomiji volje učesnika u građanskopravnom prometu. Stoga je sasvim razumljivo da je građansko pravo naklonjeno nasledivosti i prenosivosti imovinskih prava. Građanskopravna ovlašćenja su načelno prenosiva i naslediva (Vodinić 2012, 40–41). Nenasledivost i neprenosivost su izuzeci koji se moraju opravdati ubedljivim razlozima. Međutim, u svetu digitalnih dobara nasledivost se često dovodi u pitanje – bilo zbog tehničkih prepreka koje stoje na putu naslednicima (kao što je nepoznavanje pristupnih podataka), bilo zbog težnje pružalaca digitalnih usluga da ograniče ovlašćenja korisnika i da isključe sve troškove i rizike koji su povezani s nasleđivanjem tih ovlašćenja. Prelazak iz analognog u digitalni svet ugrožava sistem nasleđivanja zato što naslednici često nisu u mogućnosti da pristupe digitalnoj imovini i da njome upravljaju. Pri tome treba imati u vidu da, grubo govoreći, postoje dve kategorije digitalnih dobara, zavisno od toga da li postoji posrednik koji omogućava vlasniku digitalnog dobra da ga koristi ili vlasnik neposredno raspolaze digitalnim dobrom. Prvi slučaj obuhvata sve digitalne usluge i sva digitalna dobra koja se uživaju posredstvom neke internet platforme ili uopšte na osnovu informacionog sistema pružaoca usluge. Drugi slučaj se tiče digitalnih zapisa zasnovanih na tehnologiji *distributed ledger*, kojima samo korisnik može da upravlja i za koje nema posrednika u korišćenju usluge. U prvom slučaju, pružalac digitalne usluge može da omogući naslednicima da pristupe digitalnoj imovini. U drugom slučaju, naslednici mogu da se oslone samo na podatke koje su dobili od ostavioca.

Iako pružaoci digitalnih usluga nastoje da ograniče nasledivost ovlašćenja svojih korisnika, teško je sporiti interes naslednika da i ta ovlašćenja budu deo zaostavštine. Naslednici imaju opravdan interes da pristupe digitalnoj imovini ostavioca, a naročito njegovim onlajn nalogima koji su značajni za upravljanje zaostavštinom. Naslednicima je pristup neophodan da bi utvrdili vrednost i sastav zaostavštine, da bi dobili potpunu sliku o građanskopravnim odnosima u kojima se ostavilac nalazio, da bi mogli pravilno da protumače zaveštanje ostavioca i da bi uopšte mogli da preduzimaju poslove upravljanja zaostavštinom (Kutscher 2015, 18–19). Osim toga, građansko pravo počiva na načelu nepovredivosti privatne svojine, koje obuhvata i pravo raspolaganja svojinom za života i za slučaj smrti. Pravila kojima se bez opravdanog razloga isključuje mogućnost nasleđivanja digitalnih dobara treba posmatrati s velikim nepoverenjem. Neophodno je pažljivo procenjivati opravdanost i pravnu valjanost odredaba kojima se naslednici isključuju iz pristupa digitalnim dobrima ili im se ograničava mogućnost nasleđivanja digitalnih ovlašćenja.

U ovom radu se analiziraju pojam digitalne imovine i digitalne zaostavštine te razlozi koji govore u prilog nasledivosti ovlašćenja koja se odnose na digitalna dobra. Polazi se od ideje da se ovlašćenja u digitalnom svetu mogu uklopiti u postojeći sistem građanskog prava i naslednopravne sukcesije. U radu se zastupa teza da su ovlašćenja na digitalnim dobrima podobna za nasleđivanje i da se isključenje iz naslednopravne sukcesije mora opravdati ubedljivim razlozima.

2. POJAM DIGITALNE IMOVINE

Razvoj digitalnih tehnologija i njihova upotreba u svim sferama života i poslovanja doveli su do toga da digitalni podaci i pristup digitalnim uslugama dobiju značajnu imovinsku vrednost. Za označavanje imovinski vrednih digitalnih podataka i usluga koristi se izraz digitalna dobra ili digitalna imovina. Ti izrazi nemaju precizno određeno značenje niti im je ono potrebno jer se koriste da zbirno označe razne pojave u digitalnom svetu. Primera radi, digitalna imovina obuhvata digitalne podatke na telesnim nosačima, pravo korišćenja naloga na raznim internet platformama, digitalni sadržaj koji se čuva na klad serverima, prava intelektualne svojine na digitalnim sadržajima (fotografijama, video-zapisima, objavama itd.), pravo korišćenja naziva internet domena, pravo na digitalnim valutama i tokenima, video-igre, naloge na sajtovima za upoznavanje... U literaturi se s pravom ističe da je pojam digitalne imovine, odnosno digitalne zaostavštine opisnog karaktera i da obuhvata toliko različite odnose da se iz tog pojma ne mogu izvući

nikakvi zaključci o pravnom režimu te da se povodom određenih interesa na digitalnim dobrima otvaraju pravna pitanja (Budzikiewicz 2018, 559–562). Digitalna imovina nije posebna imovinska celina u smislu građanskog prava zato što su prava koja su obuhvaćena tim pojmom raznolikog sadržaja i za njih ne važi isti pravni režim niti ona predstavlja jednu celinu sa određenom pravnom funkcijom. Pojam posebne imovine podrazumeva organizovan skup građanskih prava za koje, radi ostvarenja određenog interesa, važi jedinstven pravni režim (Vodinelić 2012, 271–272). Jedna od takvih posebnih imovinskih celina jeste zaostavština, koja se, sa ciljem ostvarenja univerzalne sukcesije *mortis causa*, sastoji od svih nasledivih prava i obaveza preminulog lica (Vodinelić 2012, 276). Prema tome, iz pojma digitalne imovine treba izvući pojam digitalne zaostavštine: treba utvrditi koja su ovlašćenja iz širokog koncepta digitalne imovine podobna za nasleđivanje tako da ulaze u sastav zaostavštine, kao posebne imovinske celine koja je predmet univerzalne naslednopravne sukcesije.

O nasledivosti digitalnih prava ne može da se govori uopšteno jer ona zavisi od njihovih predmeta, osnova i ciljeva kojima služe. Zato je korisno da se razna digitalna ovlašćenja najpre predstavljaju jednom tipologijom digitalne imovine koja polazi od osobina koje su relevantne za građanskopravni režim. Pravni teoretičari su razvili više takvih tipologija, u skladu s pitanjima kojima su se bavili (Klasiček 2023, 238–239). U kontekstu teme ovog rada, može da se pođe od jednostavne trodelne tipologije. U najvećem broju slučajeva, ovlašćenja na digitalnim dobrima i uslugama mogu da se kvalifikuju kao ugovorna ovlašćenja. Korišćenje naloga na raznim internet platformama ili mobilnim aplikacijama zasniva se na ugovoru između korisnika i pružaoca usluge. Tako da pitanje nasledivosti takvih ovlašćenja podleže primeni pravila o nasledivosti prava i obaveza iz ugovornih odnosa. Međutim, neka digitalna dobra nemaju osnov u ugovoru, pa se postavlja pitanje da li u pogledu tih dobara mogu da postoje stvarna prava ili je reč o ovlašćenjima *sui generis* koja nisu ni potraživanja ni stvarna prava. To pitanje se otvara u pogledu bitkoina, drugih digitalnih valuta i uopšte tokena koji se zasnivaju na *distributed ledger* tehnologiji. Na kraju, zbog velikog ekonomskog značaja digitalnih podataka, postavlja se pitanje priznavanja prava na pojedinačnim digitalnim zapisima, nezavisno od celine digitalnog dobra koju čine.

2.1. Ugovorna ovlašćenja na digitalnim dobrima

Najveći deo digitalne imovine sastoji se od ovlašćenja koja se od stvarnih prava razlikuju po tome što nisu vezana za neku telesnu stvar niti se mogu neposredno sprovesti bez učešća još jednog lica kao tehničkog posrednika.

Posredovanje pružaoca usluge je jedna od glavnih odlika digitalnih oblika imovine i ona zahteva posebno normativno uređenje (Birnhack, Morse 2022, 5–7). Naloge na onlajn platformama, adrese elektronske pošte, nazive internet domena, naloge za onlajn plaćanja i slične usluge koristimo na osnovu ugovora sa pružiocima usluga koji deluju kao tehnički posrednici između nas i „naših“ naloga i podataka. „Vlasnik“ Fejsbuk naloga nema ništa drugo do ugovorno pravo korišćenja Fejsbuk platforme na osnovu ugovora koji je zaključio sa kompanijom *Meta (Meta Platforms, Inc.)*. Slično tome, „vlasnik“ jednog nacionalnog naziva internet domena ima vremenski ograničeno pravo korišćenja na osnovu ugovora sa nekim od ovlašćenih registara. Iako se registracija naziva internet domena može produžavati neograničeni broj puta, ovlašćenje na korišćenje naziva internet domena nije vremenski neograničeno niti se može ostvariti nezavisno od saradnje pružaoca internet usluge. Pravo da se koristi adresa elektronske pošte uređeno je ugovorom s pružaocem usluge elektronske pošte i ne može se odvojiti od tog odnosa.

Kada se govori o pristupu onlajn nalogu, treba napraviti razliku između prava na pristup nalogu (formalni pristup) i faktičke mogućnosti da se pristupi nalogu (neformalni pristup). U većini slučajeva nalogu je moguće pristupiti na osnovu određenih pristupnih podataka (korisničko ime i lozinka), nezavisno od toga da li lice koje pristupa nalogu ima formalno pravo na tom nalogu. Pružaoci internet usluga nemaju mogućnosti, a ni razloga da kontrolišu da li određenom nalogu pristupa baš „vlasnik“ naloga ili lice koje je dobilo pristupne podatke od njega. Međutim, pošto se neovlašćeni pristup nalogu može kvalifikovati kao povreda ugovora (Berlee 2017), za naslednike je važno da im se prizna i formalno pravo da pristupe nalogu, nezavisno od njihove faktičke mogućnosti da to učine.

Nalozi ne mogu da se kvalifikuju kao pokretne stvari zato što im nedostaje opipljiv telesni oblik, zato što nisu računarski programi već samo skupovi podataka za korišćenje određenih računarskih programa i zato što nisu odvojivi od tih računarskih programa (Kutscher 2015, 22–25). Tehnički posmatrano, nalozi nisu samostalne celine nego delovi jednog većeg digitalnog sistema. Korisnik ima pravo da koristi određenu internet platformu i da skladišti svoje podatke na serverima koje kontroliše pružalac usluge. Naravno, ni serveri kao telesne stvari ne moraju biti u vlasništvu pružaoca usluge, tako da vlasništvo nad tehničkom infrastrukturu ne može da bude kriterijum za utvrđivanje ovlašćenja na digitalnim podacima i prava da se koristi određena digitalna usluga. Većina digitalnih usluga, a naročito usluge velikih internet platformi, kao što su društvene mreže, zasniva se na složenoj mreži ugovornih odnosa.

Ponekad se nasleđivanje ovlašćenja na digitalnim dobrima posmatra iz perspektive prava intelektualne svojine, ali ta oblast prava pruža odgovore samo na jedan deo pitanja koja se tiču digitalne zaostavštine. Premda sadržaji na internet platformama mogu da budu zaštićeni pravima intelektualne svojine, naslednicima će ta zaštita biti od male pomoći jer im prava intelektualne svojine ne garantuju pravo na pristup nalogu, a često i zbog toga što naslednici nemaju uvid u sadržaje koji su dostupni na ostaviočevom nalogu (Kutscher 2015, 37–39). Pravo intelektualne svojine takođe nije od pomoći naslednicima u pogledu digitalnih dobara na kojima ostavilac nije imao nikakvo pravo intelektualne svojine, kao što je slučaj sa virtuelnim predmetima u onlajn video-igrima (Kutscher 2015, 40). Takvi virtuelni predmeti deo su računarskog programa na kojem pravo intelektualne svojine ima programer koji ga je napisao. Prema tome, nasleđivanje prava intelektualne svojine ne obuhvata sva ovlašćenja koja su značajna za uživanje digitalne imovine.

Pošto se prava na korišćenje digitalnih usluga zasnivaju na ugovorima između korisnika i pružalaca usluga, pitanje nasleđivanja tih prava određeno je pravilima koja važe za nasleđivanje prava i obaveza iz ugovora. U građanskom pravu se polazi od načela da ugovorna prava i obaveze prelaze na univerzalne pravne sledbenike preminulog ugovornika, osim ako nisu vezani za ličnost jednog ili oba ugovornika – bilo po prirodi i smislu prava ili obaveze, bilo po nameri ugovornika. Međutim, pružaoci digitalnih usluga često isključuju mogućnost prenosa i nasleđivanja prava po osnovu ugovora, što otvara pitanje punovažnosti takvih odredaba. U velikom broju ugovora isključena je svaka mogućnost nasleđivanja prava i obaveza, ali se u poslednje vreme često sreće i mogućnost da korisnik označi svog „naslednika“ za digitalnu uslugu koju koristi, pri čemu su prava tog „naslednika“ po pravilu ograničena u odnosu na prava koja je korisnik uživao na osnovu ugovora (Vidić, Kovačević 2022, 430–433). Nesporno je da ugovornici imaju slobodu da isključe nasledivost prava i obaveza iz ugovora, ali je ta sloboda ograničena opštim pravilima ugovornog prava koja izražavaju pravičnost ugovorne razmene. Isključenje nasledivosti ugovornih prava ne može da bude punovažno ako se ne može ustanoviti nikakav pravni interes da nasleđivanje bude isključeno i ako je takva odredba nametnuta strani koja se nalazi u lošijoj pregovaračkoj poziciji. Pri tome se mora imati u vidu da se nasledivost građanskih prava ne pretpostavlja samo zbog zaštite privatnih interesa već i zbog javnog interesa da promet imovinskih ovlašćenja bude slobodan i da se ostvari kontinuitet u građanskopravnim odnosima.

Zabrane ustupanja i nasleđivanja ovlašćenja postale su toliko dominantne u svetu digitalnih dobara da je prelazak iz analognog u digitalni svet skopčan s gubitkom slobode i autonomije. To se može ilustrovati jednostavnim

primerom koji se često sreće u literaturi: ako kupimo knjigu, slobodni smo da raspoložemo kupljenim primerkom – on je u našoj svojini; ako kupimo digitalnu knjigu, verovatno smo kupili samo ograničenu licencu da je čitamo posredstvom onlajn platforme sa kojom smo zaključili ugovor. Pravo je počelo da reaguje na takva ograničenja slobode raspolaganja digitalnim dobrima. U pravnoj teoriji se oštro kritikuje praksa isključivanja mogućnosti raspolaganja digitalnom imovinom i govori se čak o *digitalnom feudalizmu* (Banta 2017, 1149–1156). Taj naziv nije preteran jer on sasvim jasno ukazuje na suštinski drugačiju prirodu ovlašćenja na digitalnim dobrima. Kada kažemo da je neko digitalno dobro „naše“, to često ima vrlo drugačije značenje od onog koje važi u analognom svetu. U velikom broju slučajeva „vlasnici“ digitalnih dobara u stvari su ovlašćeni samo na korišćenje digitalnih usluga i to pravo ne mogu slobodno preneti na druge.

Punovažnost ugovornih odredaba kojima se isključuje mogućnost nasleđivanja ugovornih ovlašćenja može da se posmatra iz perspektive nekoliko različitih opštih pravila. Pre svega, ako se odredba o nenasledivosti nalazi u opštim uslovima ugovora, mogu se primeniti pravila kojima se štite formalna i supstantivna pravičnost opštih uslova. Ukoliko strana koja je pristupila opštim uslovima nije imala mogućnost da se upozna s njima, smatraće se da opšti uslovi uopšte nisu postali deo ugovora.¹ No, nezavisno od toga, odredba opštih uslova je ništava ako je protivna cilju ugovora ili dobrim poslovnim običajima.² Osim tog pravila o ništavosti, koje se može tumačiti kao konkretizacija opšte odredbe o ništavosti ugovora, Zakon o obligacionim odnosima ovlašćuje sud da odbije primenu bilo koje odredbe opštih uslova za koju smatra da je nepravilna ili preterano stroga prema strani koja pristupa opštim uslovima.³ Zakonodavac postavlja stroži kriterijum za ocenu pravičnosti odredaba opštih uslova: one će ostati bez dejstva ne samo ako drastično narušavaju ugovornu ravnotežu (tako da sprečavaju ostvarenje cilja ugovora ili krše dobre poslovne običaje) već i ako su nepravilne u manjem stepenu.

Protiv nasledivosti naloga na društvenim mrežama može da govori činjenica da korisnici pružaju svoje lične podatke i saglasnost za obradu tih podataka kao naknadu za korišćenje naloga. Izrada personalizovanih reklamnih sadržaja bila bi značajno otežana kada bi naslednici mogli da nastavili da koriste nalog ostavioca jer bi dolazilo do mešanja ličnih podataka raznih lica,

¹ Zakon o obligacionim odnosima – ZOO, *Službeni list SFRJ* 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, *Službeni list SRJ* 31/93, *Službeni list SCG* 1/2003 – Ustavna povelja i *Službeni glasnik RS* 18/2020, čl. 142, st. 3.

² ZOO, čl. 143, st. 1.

³ ZOO, čl. 143, st. 2.

iz čega se može zaključiti da je obaveza korisnika naloga strogo lične prirode i da je zbog toga pravo na korišćenje naloga nenasledivo (Budzikiewicz 2018, 570–571). Ova argumentacija nije značajna za pružaoc digitalnih usluga čije poslovanje ne uključuje personalizovano reklamiranje. Osim toga, treba praviti razliku između pojedinih ovlašćenja i ugovornog odnosa u celini. Čak i ako je pravo korišćenja naloga vezano za ličnost korisnika i ako prestaje njegovom smrću, to ne znači da se gasi i ceo ugovorni odnos. Odnos između preminulog korisnika i pružaoca usluge prelazi na naslednike u meri u kojoj je to potrebno da se taj odnos razreši, primera radi, brisanjem ili preuzimanjem podataka koje je korisnik predao pružaocu usluge (Budzikiewicz 2018, 571–573). Potpuno isključivanje naslednika iz pristupa nalogu može da se zastupa samo u pogledu internet platformi koje sadrže intimne podatke, kao što su sajtovi ili aplikacije za upoznavanje, ili kada je to sam korisnik izričito predvideo. Namera isključivanja naslednika iz pristupa nalogu može da se pretpostavi i kada je pristup nalogu biometrijski zaštićen – kada se pristup ostvaruje skeniranjem otiska prsta ili skeniranjem lica.

Teško je opravdati isključenje prava na korišćenje digitalne usluge kada ta usluga obuhvata čuvanje podataka korisnika jer je mogućnost naslednika da pristupe podacima i da ih preuzmu neophodna za ostvarenje cilja ugovora. Ugovor o digitalnoj usluzi koja obuhvata čuvanje podataka bio bi u velikoj meri obesmišljen ako obaveza čuvanja podataka ne bi obuhvatala i obavezu da se ti podaci predaju naslednicima posle smrti korisnika. Kada naslednici ne bi imali nikakva ovlašćenja u pogledu podataka preminulog korisnika, ti podaci bi bili nepovratno izgubljeni, iako takvo rešenje ne odgovara ni interesima pružaoca usluge, ni interesima naslednika, ni opravdanim očekivanjima koja je preminuli korisnik imao kada je zaključio ugovor. Ova argumentacija može da bude od presudne važnosti kada se procenjuje punovažnost ugovornih odredaba o nenasledivosti – ako se naslednicima neopravdano uskraćuje mogućnost da preuzmu podatke preminulog korisnika, obesmišljava se ugovor o digitalnoj usluzi, tako da odredba o nenasledivosti može da se kvalifikuje kao protivna dobrim običajima ili nepravična ili preterano stroga prema korisniku. U nemačkom Građanskom zakoniku se kao primer nepravičnih odredaba opštih uslova navode upravo odredbe kojima se odstupa od osnovnih načela zakonskog uređenja i odredbe kojima se podrivaju osnovne obaveze ugovornika tako da je ugroženo ostvarenje cilja ugovora.⁴ Sloboda ugovaranja nalazi prirodno ograničenje u smislu i cilju ugovora koji se zaključuje.

⁴ O tome više *infra*.

Treba imati u vidu i da se sukcesija ne može potpuno izbeći – digitalni podaci neće automatski nestati zbog smrti titulara već se postavlja pitanje ko će u budućnosti biti ovlašćen da im pristupi i da li će imati pravo da ih izbriše. Odredbe koje zabranjuju nasleđivanje digitalnih dobara ne mogu potpuno da spreče prelazak tih podataka, odnosno kontrole nad podacima, na drugo lice. Smrt vlasnika naloga ne povlači nestanak njegovih podataka i digitalnih dobara; samo je pitanje da li ta dobra pripadaju zaostavštini ili se vraćaju pod punu kontrolu vlasnika internet platforme na kojoj se nalaze (Banta 2017, 1131). U većini slučajeva ne postoje ubedljivi razlozi da se naslednicima uskrati pristup digitalnim podacima. Nasledivost naloga ili podataka na nalogu odgovara osnovanim očekivanjima svih zainteresovanih strana – i preminulog korisnika i njegovih naslednika i pružaoca usluge.

2.2. Bitcoin i slični digitalni tokeni

Digitalni tokeni su digitalni podaci kojima mogu da pristupe i raspolazu samo lica koja poseduju odgovarajuće pristupne podatke (lozinke, privatni ključ – *private key*). Digitalni tokeni imaju imovinsku vrednost kao sredstvo razmene ili kao digitalni izraz drugih imovinskih vrednosti. Prema definiciji prava Evropske unije, kriptoimovinu čine digitalni podaci koji predstavljaju određenu vrednost ili ovlašćenje i koji se mogu čuvati i prenositi posredstvom DLT (engl. *Distributed Ledger Technology*) ili slične tehnologije.⁵ Srpsko pravo poznaje sličnu definiciju da digitalna imovina obuhvata svaki „digitalni zapis vrednosti“ kojim se digitalno raspolaze, osim digitalnih zapisa valuta koje su zakonsko sredstvo plaćanja.⁶ U srpskom zakonu se pravi razlika između pojma virtuelne valute, kojim se označavaju kriptovalute – decentralizovani zamenljivi digitalni tokeni, i pojma digitalnog tokena, kojim se označavaju svi ostali digitalni tokeni koji predstavljaju neko imovinsko pravo.⁷ U svakom slučaju, veoma je značajno to što Zakon o digitalnoj imovini, u definiciji digitalnog tokena, izričito priznaje digitalne tokene kao nematerijalna imovinska prava.⁸ Digitalni tokeni se zasnivaju na tehnologiji *distributed ledger* koja podrazumeva decentralizovano beleženje transakcija s digitalnim tokenima koje sprečava kopiranje i falsifikovanje digitalnih tokena. Reč je o podacima u okviru samostalnog i decentralizovanog digitalnog sistema

⁵ Uredba (EU) 2023/1114 o tržištima kriptoimovine (*Markets in Cryptoassets Regulation – MiCA*), čl. 3, st. 1, tač. 5.

⁶ Zakon o digitalnoj imovini – ZDI, *Službeni glasnik RS* 153/2020, čl. 2, st. 1, tač. 1.

⁷ ZDI, čl. 2, st. 1, tač. 2 i 3.

⁸ ZDI, čl. 2, st. 1, tač. 3.

u kojem se verodostojnost transakcija proverava automatski posredstvom računarskih algoritama (UK Jurisdiction Taskforce 2019, 10). Bez ulaženja u tehničke detalje, može se reći da su digitalni tokeni slični pokretnim stvarima (npr. gotovom novcu) u tome što „vlasnik“ tokena ima neposrednu vlast nad tokenima. Pomoću pristupnih podataka, vlasnik može slobodno da raspolaze tokenima, a svi drugi su isključeni iz mogućnosti mešanja u transakcije (zaštita je čak i jača nego za pokretne telesne stvari). Prenosi upisani u zajedničkoj digitalnoj beležnici (*distributed ledger*) konačni su, ne mogu se opozvati, ali sticalac može da izvrši povratni prenos ako raspolaze neophodnim podacima. Glavna razlika u odnosu na druge oblike digitalne imovine je to što nema posrednika, nema pružaoca usluge koji omogućava korišćenje digitalnih tokena – digitalna infrastruktura se koristi neposredno, na osnovu pristupnih podataka. Posrednici se javljaju prilikom prodaje digitalnih valuta za novac i prilikom kupovine digitalnih valuta za novac (digitalne menjačnice), ali ne moraju da učestvuju u samom prenosu digitalnih tokena.

Na prvom mestu može se istaći čuveni bitcoin (*bitcoin*), ali ta kategorija obuhvata i sve druge digitalne valute i digitalne tokene koji se zasnivaju na tehnologiji *distributed ledger*. Osim digitalnih valuta, čije su jedinice potpuno iste, zamenljive i deljive (kao i kod običnog novca), postoje i takozvani nezamenljivi digitalni tokeni koji se ne mogu deliti i koji nisu međusobno zamenljivi već su jedinstveni i označavaju neko individualno određeno ovlašćenje vlasnika tokena (npr. vlasništvo određenog umetničkog dela). Obe vrste digitalnih tokena zasnivaju se na istoj tehnologiji i značajno se razlikuju od drugih oblika digitalne imovine. Digitalni tokeni su posebni po tome što najbliže odgovaraju građanskopravnom pojmu pokretnih stvari. Iako to nisu fizički opipljivi predmeti (mada se i to može dovesti u pitanje s tačke gledišta tehnologije – reč je, u krajnjoj liniji, o električnoj energiji kao delu opipljive prirode), digitalni tokeni se ne mogu kopirati, nalaze se pod kontrolom „vlasnika“ i mogu se slobodno prenositi i razmenjivati. Za tu grupu digitalnih dobara je karakteristično još i to da se ne mogu lako svrstati u postojeće kategorije građanskog prava, što je veoma važno za njihovo pravno uređenje – niti su prava vlasti na stvarima niti su potraživanja prema nekom određenom licu. „Vlasnici“ digitalnih tokena imaju ih u svojoj neposrednoj digitalnoj vlasti i mogu ih koristiti i raspolagati njima bez učešća bilo kakvog posrednika. Ta okolnost je uticala na zakonodavce da propišu zakone kojima se digitalnim tokenima neposredno priznaje građanskopravna zaštita kao posebnoj vrsti imovine. U tom kontekstu se može istaći engleski Zakon o digitalnoj imovini koji je nedavno stupio na snagu i koji

solomonski propisuje da se digitalnoj imovini ne može negirati imovinsko-pravna zaštita samo zbog toga što ne spada ni u kategoriju stvari ni u kategoriju potraživanja.⁹

Ne treba da iznenadi činjenica da englesko pravo prednjači u priznavanju digitalne imovine jer sistem precedentnog prava ostavlja mnogo veću slobodu sudovima da opšta pravna načela primenjuju na nove faktičke situacije nego kontinentalni pravni sistemi u kojima se nova rešenja moraju uklopiti u sistem kodifikovanog prava. Kako bi podržala razvoj digitalne imovine i sigurnost transakcija u digitalnim tokenima, grupa istaknutih engleskih pravnika pripremila je stručni komentar koji poziva na priznavanje imovinskih prava na digitalnim dobrima. U njemu se ističe da digitalna dobra (*cryptoassets*) odgovaraju definiciji imovinskih prava koja je razvijena u sudskoj praksi i da postoji praktična potreba da se digitalnoj imovini prizna zaštita koju uživaju imovinska prava (UK Jurisdiction Taskforce 2019, 11–16). Kao i druga imovinska dobra, digitalne tokene odlikuje određenost, nalaze se pod kontrolom i mogu da se prenesu s jednog lica na drugo, pri čemu se polazi od toga da je vlasnik digitalnih tokena ono lice koje je zakonito saznalo privatnu lozinku koja omogućava raspolaganje podacima zapisanim u digitalnoj beležnici. Pri tome se ističe da podela imovinskih prava u dve kategorije – telesne stvari (*choses in possession*) i bestelesna prava koja se mogu ostvariti pred sudom (*choses in action*) – koja je razvijena u engleskoj sudskoj praksi, ne sprečava priznavanje novih oblika bestelesne imovine, nezavisno od toga da li se ta imovina može fizički posedovati i da li se ostvaruje pred sudom ili u okviru autonomnog digitalnog sistema (UK Jurisdiction Taskforce 2019, 18–21). Ta kategorizacija je nastala radi preglednosti pravnih pravila i ona dolazi do izražaja kada se određeno pravo odnosi na fizičko posedovanje stvari, kao što je pravo zaloge, ali njen značaj nije u tome da spreči priznavanje pravne zaštite novim oblicima imovinskih dobara.

Bitcoin se ne razlikuje mnogo od gotovog novca kada je u pitanju neovlašćeno raspolaganje. Kao što je za gotov novac presudna državina, tako je i za bitcoin i druge digitalne tokene presudan upis u digitalnu beležnicu (*ledger*). Upisano lice, pod uslovom da ima neophodnu lozinku, može da

⁹ U engleskom pravu i anglosaksonskim pravnim porecima uopšte podela na stvarna prava i obligaciona prava nije ista kao u kontinentalnim pravima. U engleskom pravu se imovina najpre deli na pokretnu i nepokretnu imovinu, a pokretna imovina se deli na pokretne stvari (*choses in possession*) i bestelesne stvari – razna subjektivna građanska prava koja se ostvaruju putem tužbe (*choses in action*). Međutim, za potrebe ovog rada detalji engleskog imovinskog prava nisu neophodni; bitno je da se i kontinentalna prava suočavaju s istim problemom – kako klasifikovati pravo na digitalnom dobru koje se ne može posmatrati ni kao stvar ni kao potraživanje.

raspoláže bitkoinom u korist savesnog sticaoca i taj prenos ne može da se osporava. Digitalni zapis o bitkoinu treba posmatrati kao faktičko pitanje, odvojeno od pitanja materijalnopravnog ovlašćenja, kao što se državina posmatra kao faktičko pitanje, odvojeno od pitanja svojine na stvari (Lehmann 2019, 118–120). Prema tome, naslednici mogu da steknu pravo na digitalnim tokenima nezavisno od toga da li imaju neophodne pristupne podatke i nezavisno od toga u čijoj se digitalnoj kontroli ti tokeni nalaze.

Digitalna beležnica pokazuje ko ima tehničku mogućnost, a ne ko ima pravo da raspoláže određenim kriptodobra (UK Jurisdiction Taskforce 2019, 30). Lice upisano kao vlasnik u beležnici ne mora biti pravi vlasnik kriptodobara. Kada se pojavi nesaglasnost između faktičkog i pravnog stanja, postoje razni pravni mehanizmi kojima se lice koje ima kontrolu nad kriptoinovinom može prinuditi da tu imovinu prenese na lice kome ta imovina pripada po pravu. U svakom slučaju, ne treba mešati faktičku digitalnu kontrolu (posedovanje privatnog ključa) i pravna ovlašćenja na uživanje kriptoinovine. To je posebno značajno za pitanje nasleđivanja jer je nasleđivanje jedan od slučajeva u kojima nastaje nesaglasnost između upisa u beležnici i pravnih ovlašćenja. Drugačije rečeno, prava na kriptodobra mogu da se prenose izvan digitalne beležnice, tako da je neophodno izvršiti upis kriptodobara u korist novog vlasnika.

Imajući sve to u vidu, može se zaključiti da ovlašćenja na kriptodobra prelaze na naslednike u okviru naslednopravne sukcesije, pri čemu se postavlja faktičko pitanje načina na koji će naslednici moći da koriste ta ovlašćenja. Naslednici imaju pravo da saznaju pristupne podatke ili da zahtevaju upis kriptodobara u njihovu korist u okviru sistema *distributed ledger*. Činjenica da je nasleđivanje kriptoinovine skopčano s tehničkim teškoćama ne može da isključi nasledivost subjektivnih prava koja pravni sistem priznaje na toj imovini.

2.3. Digitalni podaci

Pitanje imovinskih ovlašćenja na digitalnim dobrima ne postavlja se samo u pogledu prava na digitalne usluge ili mogućnosti kontrole digitalnih dobara kao što su kriptovalute, već se postavlja i načelno pitanje da li sami digitalni podaci mogu da uživaju neposrednu pravnu zaštitu – mogu li digitalni podaci da budu predmet apsolutnih imovinskih prava kao što su svojinska ovlašćenja na telesnim pokretnim stvarima. U literaturi se zastupaju različita stanovišta o pravima na digitalnim podacima: neki autori polaze od prava na digitalnom zapisu kao električnom impulsu (telesna stvar), dok drugi

govore o pravnoj zaštiti digitalnih fajlova (digitalnih datoteka) kao uređenih skupova digitalnih podataka. Nesporno je to da informacije same po sebi ne mogu da budu predmet svojinskih ovlašćenja.

Neki autori zagovaraju priznavanje apsolutnih prava na digitalnim fajlovima, kao određenim i prenosivim skupovima digitalnih podataka, oslanjajući se na shvatanja engleskih sudova o karakteristikama predmeta koji uživaju apsolutnu pravnu zaštitu (Michels, Millard 2022). Naime, engleska pravna teorija polazi od toga da imovinskopravnu zaštitu mogu da uživaju interesi koji se mogu opisati kao samostalne celine, koje treća lica mogu da opaze kao samostalne celine, koji se mogu preneti s jednog subjekta na drugog i koji su dovoljno trajni ili stabilni. Te karakteristike objekata koji mogu da uživaju imovinskopravnu zaštitu razvile su se u engleskoj sudskoj praksi i one su jasno formulisane u odluci Doma lordova u slučaju *National Provincial Bank v Ainsworth* iz 1965. godine.¹⁰ Digitalni podaci se razlikuju od podataka na telesnim predmetima po tome što između prava svojine na telesnom nosaču podataka (kao što je računar) i prava intelektualne svojine na njihovom sadržaju postoji srednji sloj koji se sastoji od logičke računarske infrastrukture (Michels, Millard 2022, 329–332). Upravo na tom nivou digitalni podaci mogu da ispune navedene kriterijume, što otvara put njihovoj imovinskopravnoj zaštiti *erga omnes* (Michels, Millard 2022, 332–336). Naravno, treba istaći da pojmovi imovine, stvarnih prava i prava svojine imaju znatno drugačije značenje u engleskom pravu nego u kontinentalnoj pravnoj tradiciji, no, nezavisno od toga, praktični argumenti koji se ističu u prilog *erga omnes* zaštite digitalnih podataka imaju univerzalni značaj i zato ih treba uzeti u obzir i kada se razmatra pitanje pravne zaštite digitalnih podataka u sistemu građanskog prava.

U prilog *erga omnes* zaštite digitalnih podataka navodi se činjenica da podaci, posredstvom računarskih programa i korisničkog interfejsa, mogu da se prepoznaju kao samostalne celine, da mogu da se kontrolišu i zaštite od pristupa neovlašćenih lica i da mogu da se prenose posrednim putem – kopiranjem podataka i brisanjem originalnih podataka koji se nalaze kod prenosioca (Michels, Millard 2022, 332–336). Digitalni podaci nisu samo ideje ili informacije koje su neraskidivo vezane za subjekta koji ih opaža. Oni mogu da se izdvoje u posebne celine kojima može da se upravlja i raspolaže, što znači da mogu da postoje kao samostalni predmeti pravne zaštite, nezavisno od titulara kojem pripadaju ili ugovornog odnosa za koji su vezani.

¹⁰ *National Provincial Bank v Ainsworth* [1965] A.C. 1175.

Osim toga, ističe se da u praksi postoji potreba za *erga omnes* zaštitom digitalnih podataka kako bi „vlasnici“ podataka bili zaštićeni u slučaju stečaja lica koje ih „drži“ na svojim serverima i u slučaju neovlašćenog kopiranja podataka (Michels, Millard 2022, 344–347). Međutim, kada između stranaka postoji ugovorni odnos, sudovi su skloni da pitanje pristupa podacima reše tumačenjem ugovora. Primera radi, kada je kompanija koja pruža usluge upravljanja bazama podataka odbila da omogući pristup bazi podataka o pretplatnicima izdavaču časopisa s kojim je bila u ugovornom odnosu, sud je odlučio da postoji implicitna ugovorna obaveza da se, po okončanju ugovora, preda kopija baze podataka (Michels, Millard 2022, 344–345). Sasvim je razumljivo da sudovi teže da pristup digitalnim podacima reše pomoću fleksibilnih pravila ugovornog prava, čime izbegavaju složena pitanja pravne zaštite samih podataka.

Priznavanje prava koja bi se odnosila neposredno na digitalne fajlove ne deluje kao mera koja bi pojednostavila odnose povodom digitalnih dobara, ponajviše zbog toga što je mogućnost individualizacije digitalnih fajlova neizvesna. Neograničena mogućnost kopiranja i korišćenja digitalnih podataka takođe otežava njihovu zaštitu kao samostalnih objekata prava.

Neki autori ističu da je priznavanje prava neposredno na digitalnim podacima opravdano kada se ti podaci mogu individualizovati tako da se ostvari načelo transparentnosti imovinskih prava, predlažući procenu određenosti digitalnih podataka koja bi obuhvatala prirodu, subjekte na koje se odnose i svrhu digitalnih podataka (van Erp 2017, 12–16). Prema toj ideji, digitalni podaci bi uživali apsolutnu pravnu zaštitu *sui generis* sličnu pravu svojine. „Vlasnik“ digitalnih podataka bio bi ovlašćen da zahteva pristup i predaju kontrole nad „svojim“ podacima. Kao ilustracija takvog pristupa navodi se odredba luksemburškog Trgovačkog zakonika kojom se predviđa mogućnost „revindikacije“ bestelesnih pokretnih stvari koje su bile poverene stečajnom dužniku (van Erp 2017, 18–21).¹¹ Međutim, ne može se govoriti o pravu svojine na digitalnim podacima jer je sadržaj prava svojine i drugih stvarnih prava prilagođen telesnim stvarima na kojima se može imati državina.

Ako ne postoje prava koja bi se odnosila neposredno na digitalne podatke, onda se ne može govoriti o nasleđivanju digitalnih podataka. Oni se nasleđuju samo u okviru sukcesije u druga prava koja čine zaostavštinu. Podaci skladišteni na telesnim nosačima podataka nasleđuju se posredstvom nasleđivanja prava svojine na tim nosačima. Naslednici su ovlašćeni da pristupe svim podacima koje je ostavilac držao na telesnim nosačima koji su mu pripadali u času smrti. Situacija tu nije ništa drugačija nego u

¹¹ *Code de commerce*, Art. 567 (2).

pogledu drugih stvari koje sadrže ostaviočeve podatke. Podaci skladišteni na tuđim nosačima podataka nasleđuju se posredstvom nasleđivanja prava i obaveza iz ugovora o korišćenju tuđih nosača podataka. Podaci koji čine digitalne tokene nasleđuju se zajedno s pravom na te tokene. Nasleđivanje kriptovaluta i drugih digitalnih tokena ne može da se reši ni posredstvom prava svojine ni posredstvom prava iz ugovornog odnosa. Kriptovalute, kao i druga digitalna imovina zasnovana na tehnologiji *distributed ledger*, uživaju zaštitu kao složene celine javnih i privatnih podataka koje omogućavaju transakcije u okviru određenog sistema, s tim da sami digitalni podaci od kojih se sastoje kriptovalute nisu predmet pravne zaštite (UK Jurisdiction Taskforce 2019, 16–17). Prema tome, ni ovde se ne nasleđuju sami podaci već digitalne celine koje su sastavljene od tih podataka.

3. DIGITALNA ZAOSTAVŠTINA

Nasleđivanje je obavezna univerzalna sukcesija naslednika u prava i obaveze ostavioca. Radi ostvarivanja pravne sigurnosti i pravnog kontinuiteta, nasleđivanje je uvek univerzalno sticanje svih nasledivih prava i obaveza koje su pripadale ostaviocu u času njegove smrti. Nasleđivanje otklanja pravnu neizvesnost koja se javlja zbog nestanka jednog pravnog subjekta i garantuje očuvanje privatne svojine (Đurđević 2022, 25–27). Načelo univerzalne sukcesije sprečava da bilo koje nasledivo pravo ili obaveza ostane bez titulara (Đurđević 2022, 35–36). Univerzalna naslednopravna sukcesija utemeljena je već u prvom članu Zakona o nasleđivanju kojim se propisuje da „zaostavštinu čine sva nasleđivanju podobna prava koja su ostaviocu pripadala u času smrti“.¹² Zakon ne pravi nikakvu razliku između prava koja pripadaju zaostavštini: ni po tržišnoj vrednosti (zaostavštini pripadaju telesne stvari bez ikakve tržišne vrednosti, kao što su porodične fotografije), ni po vrsti ovlašćenja (na primer, da li je pravo vlasti, potraživanje ili preobražajno pravo), ni po pitanju da li se ovlašćenje odnosi na telesne stvari. Podobnost za nasleđivanje ne zavisi od oblika u kojem se neko ovlašćenje ispoljava (Vidić, Kovačević 2022, 427). Jedino pitanje koje odlučuje o pripadnosti zaostavštini jeste pitanje da li je jedno građansko pravo podobno za nasleđivanje. Nenasledivost može da bude određena zakonom ili voljom ugovornika, ali može da proizlazi i iz prirode samog ovlašćenja. Prava koja su po svom cilju vezana za ličnost titulara ne mogu da budu obuhvaćena naslednopravnom sukcesijom. U domenu obligacionih odnosa, tako jaka

¹² Zakon o nasleđivanju – ZON, *Službeni glasnik RS* 46/95, 101/2003 – odluka USRS i 6/2015, čl. 1, st. 2.

lična veza postoji onda kada bi potraživanje izgubilo svoj smisao kada bi prešlo na nekog drugog titulara ili kada bi obaveza izgubila svoj smisao kada bi prešla na drugog dužnika (Đurđević 2022, 51–52). Prema slovu Zakona o obligacionim odnosima, obaveza prestaje usled smrti jedne strane samo ako je nastala imajući u vidu lične osobine poverioca ili dužnika.¹³ Lične obaveze su obaveze koje su nastale s obzirom na lične osobine ili svojstva dužnika ili poverioca, kao što je posebno znanje ili veština dužnika ili odnos poverenja koji postoji između poverioca i dužnika (Karanikić Mirić 2024, 128–129). Pri tome se svako ovlašćenje ili obaveza iz obligacionog odnosa posmatra zasebno. Tako Karanikić Mirić navodi primer lične obaveze pisca da napiše knjigu, koja se gasi ako on umre pre nego što završi pisanje, te je poredi s obavezom pisca da preda završen rukopis, koja nije lična i koju mogu da izvrše i piščevi naslednici. Takva, pojedinačna procena lične prirode prava odnosno obaveze ima veliki značaj u složenim obligacionim odnosima. U vezi sa tim treba istaći i da gašenje jednog prava ili obaveze usled smrti titulara ne vodi nužno gašenju celokupnog ugovora ako u njemu ima prava i obaveza koje su podobne za nasleđivanje, tako da se mora voditi računa o tome da li se nenasledivost odnosi na ceo ugovor ili samo na neka prava i obaveze iz ugovora (Karanikić Mirić 2024, 890–891).

Nezavisno od prirode ovlašćenja ili obaveze, nasledivost može da se isključi namerom ugovornika, ali se mora poći od pretpostavke da će ugovornici isključiti nasledivost samo kada za to imaju važne praktične razloge i samo kada to odgovara ravnoteži između njihovih interesa i ugovornih pozicija. Olako i neosnovano isključivanje nasledivosti, čak i ako se zasniva na slobodi ugovaranja, može da se osporava kao pravno nevažeće odstupanje od osnovnih načela građanskog prava.¹⁴ Ugovorne odredbe kojima se isključuje nasledivost ugovornih prava i obaveza jesu dozvoljene na osnovu slobode ugovaranja, ali podležu primeni opštih pravila o punovažnosti ugovora. Naročito kada se isključenje nasledivosti prava iz ugovora predviđa putem opštih uslova ugovora za sve ugovore koje određeno lice zaključuje, može da se postavi pitanje punovažnosti takvog režima.

U nemačkoj pravnoj teoriji i sudskoj praksi već je prihvaćena ideja da zaostavština obuhvata digitalnu imovinu jer je to u skladu s načelom da zaostavština prelazi na naslednike kao celina ostaviočevih prava, što odgovara pravičnosti i potrebi očuvanja kontinuiteta (Pockrandt 2020, 23). Međutim, pošto digitalna imovina obuhvata vrlo raznolike pravne odnose, nemoguće je dati jedinstven odgovor na pitanje da li su ti odnosi tesno vezani za ličnost

¹³ ZOO, čl. 359.

¹⁴ O tome je već bilo reči u delu o ugovornim ovlašćenjima na digitalnim dobrima, *supra*.

subjekata – nasledivost se mora ispitati za svaku vrstu odnosa posebno (Budzikiewicz 2018, 566–567). Izraz digitalna imovina koristi se radi lakšeg označavanja raznih digitalnih ovlašćenja od imovinske vrednosti, ali nema pravnotehničko značenje: neki oblici digitalne imovine podležu pravilima ugovornog prava, a neki ne; neka ovlašćenja se sastoje u potraživanju, a neka u neposrednoj kontroli nad digitalnim podacima; nekad se digitalna imovina nalazi na telesnim nosačima koji su u vlasništvu istog titulara. Sve te situacije zahtevaju posebno vrednovanje i drugačije pravno rezonovanje.

Jedno subjektivno građansko pravo je nenasledivo po svojoj prirodi ako bi promena titulara izazvala promenu sadržine samog prava. Samo ako postoji vrlo tesna veza između jedne ličnosti i određenog ovlašćenja, može se govoriti o pravu koje je vezano za ličnost. Kada se analiziraju odnosi koji postoje povodom naloga na društvenim mrežama, imejl naloga, naziva internet domena i sličnih digitalnih dobara, lako se dolazi do zaključka da ti odnosi ne sadrže prava i obaveze koji su vezani za ličnost: korisnici naloga nisu dužni da se legitimišu pre zaključenja ugovora, pružaoci usluga ne kontrolišu pravi identitet svojih korisnika, a razmena informacija se odvija između pojedinih naloga, a ne između pojedinih subjekata, te se nalozi često koriste i pod pseudonimom (Pockrandt 2020, 25–29). U tom smislu, nasleđivanje prava na pristup nalogu ne menja ništa u pogledu prirode ovlašćenja i odnosa u kojima se korisnik nalazio sa pružaocem usluge.

Kada su u pitanju nalozi na društvenim mrežama i slične digitalne usluge, treba pomenuti odluku nemačkog Saveznog suda iz 2018. godine u kojoj je pružena ubedljiva i uticajna argumentacija u prilog nasledivosti prava na pristup nalogu.¹⁵ Savezni sud je odlučio da roditelji preminule korisnice Fejsbuka imaju pravo da pristupe podacima na njenom nalogu kao naslednici, iako je Fejsbuk u to vreme predviđao samo mogućnost pretvaranja naloga preminulog korisnika u takozvani „memorijalni nalog“ – nalog ostaje vidljiv, ali naslednicima nije pružena mogućnost da mu pristupe niti da dobiju podatke preminulog korisnika. U prilog svoje odluke, Savezni sud je istakao važne argumente: da pravo korišćenja Fejsbuk naloga nije strogo lično pravo; da isključenje nasledivosti u opštim uslovima mora da bude transparentno i da svakako ne bi bilo punovažno jer se odstupa od osnovnog načela univerzalne naslednopravne sukcesije i podriva glavna obaveza pružaoca usluge da čuva podatke korisnika te da pravila o zaštiti podataka o ličnosti, tajnosti korespondencije i zaštiti prava ličnosti ne mogu da spreče nasleđivanje i pravo naslednika da pristupe ličnim podacima.

¹⁵ BGH III ZR 183/17, 12.07.2018, <https://openjur.de/u/2110135.html>, poslednji pristup 20. aprila 2026.

Pravo naslednika da pristupe nalogima ostavioca ne može da se negira s pozivom na obavezu čuvanja tajne zato što pružaoci internet usluga nemaju zakonsku obavezu čuvanja tajne i zato što odnos između korisnika naloga i pružaoca usluge nije zasnovan na poverenju u istoj meri kao odnosi u kojima postoji obaveza čuvanja tajne, kao što su odnosi s lekarom, advokatom ili javnim beležnikom (Budzikiewicz 2018, 574–575). S druge strane, može se pretpostaviti da je zaveštalac hteo da njegovi naslednici imaju pristup njegovim podacima jer je imao mogućnost da obriše podatke koje je hteo da zadrži u tajnosti.

Nasledivost digitalne imovine može da se posmatra i iz perspektive posthumne zaštite prava ličnosti. Digitalna imovina po pravilu obuhvata ličnu komunikaciju i druge sadržaje koji izražavaju ostaviočevo pravo ličnosti (fotografije, video-snimci, objave, beleške itd.). Digitalna zaostavština može da bude prožeta raznim ličnim sadržajima. Postavlja se pitanje da li takvi lični sadržaji sprečavaju ili ograničavaju mogućnost nasleđivanja digitalnih dobara. Postoji nekoliko ubedljivih razloga zbog kojih zaštita prava ličnosti ne može da spreči nasleđivanje digitalne imovine. Najpre, tehnički bi bilo vrlo teško izvodljivo napraviti selekciju između sadržaja lične prirode i onih koji to nisu. Pružaoci internet usluga nisu ovlašćeni niti imaju kapaciteta da sortiraju podatke preminulog korisnika prema njihovom sadržaju. Osim toga, bilo bi nelogično da se ličnost ostavioca štiti tako što se pristup ličnim podacima, umesto naslednicima, dozvoljava trećem licu – pružaocu usluge (Pockrandt 2020, 32–34). Nenasledivost ličnih podataka vodila bi takozvanoj „infekciji“ celokupnog korisničkog naloga – ako nalog sadrži samo jedan lični podatak, to bi bilo dovoljno da se zaključi da je nalog nenaslediv (Pockrandt 2020, 34–35).

Nezavisno od praktičnih problema, u sistemu građanskog prava nema nikakvih suštinskih razloga da se negira nasledivost digitalne imovine koja sadrži lične podatke. Nasleđivanje imovine koja sadrži lične podatke nije nikakva novina. U svetu analognih dobara nema spora oko toga da naslednici stiču sva prava na telesnim stvarima koja su pripadala ostaviocu, nezavisno od toga da li te stvari sadrže lične informacije. Naslednici tako nasleđuju ostaviočeve dnevnike, pisma, beleške, fotografije i slične predmete sa ličnom sadržinom. Isto važi i za telesne stvari na kojima se nalaze digitalni zapisi (hard-diskovi, CD-ovi, USB memorije itd.). Tim rešenjem se garantuje kontinuitet u imovinskim odnosima jer bi u suprotnom stvari koje sadrže lične podatke ostale bez titulara (Pockrandt 2020, 36). Ništa drugo ne treba da važi za digitalnu imovinu. Treba praviti jasnu razliku između nasleđivanja imovine – bila ona analogna ili digitalna – i posthumne zaštite prava ličnosti. Lica koja su ovlašćena da se staraju o ličnosti ostavioca mogu da reaguju ako je njegovo posthumno pravo ličnosti povređeno – ako naslednici, primera radi, neovlašćeno koriste nalog pod imenom preminulog ili ako odbijaju da

obrišu lične podatke iako je ostavilac to zahtevao – ali oni nisu ovlašćeni na raspolaganje ostaviočevom imovinom (Pockrandt 2020, 41–42). Nasleđivanje i posthumna zaštita prava ličnosti ostaju dve odvojene sfere građanskog prava čak i kada se dodiruju i prepliću. Zaštita postumnog prava ličnosti poverena je „bližnjima“, nezavisno od toga da li su oni postali naslednici onoga o čijoj se ličnosti staraju. Ukratko rečeno, posthumna zaštita prava ličnosti nema taj značaj koji bi sprečio nasleđivanje, ona služi kao korektiv za slučaj da pijetet prema preminulom bude povređen (Budzikiewicz 2018, 576), bilo od naslednika, bilo od trećih lica. U literaturi se čak ističe da digitalni podaci zaslužuju manji stepen zaštite jer korisnici digitalnih sredstava komunikacije moraju da budu svesni povećanog rizika od pristupa neovlašćenih lica, a često i svesno čine svoje objave dostupnim javnosti ili pod zaštitom pseudonima dele svoja lična i intimna shvatanja (Pockrandt 2020, 38). U svakom slučaju, digitalna komunikacija ne zahteva nikakvu dodatnu zaštitu tajnosti u odnosu na komunikaciju u analognom obliku.

Zakonodavstvo Evropske unije u oblasti zaštite podataka o ličnosti takođe ne sprečava nasleđivanje digitalne imovine. Pravila Opšte uredbe o zaštiti podataka o ličnosti, prema izričitom slovu uvodnih odredaba, ne odnose se na lične podatke preminulih lica.¹⁶ Odluka o potrebi pravnog uređenja obrade podataka o ličnosti preminulih lica prepuštena je državama članicama. U nemačkom pravu je prihvaćeno tumačenje da se zaštita podataka o ličnosti odnosi samo na pojedince koji su u životu jer se ta zaštita zasniva na ustavnim odredbama o zaštiti prava ličnosti, koje prestaje smrću titulara (Budzikiewicz 2018, 578–579; 581–582). Smisao zaštite podataka o ličnosti ne ukazuje na potrebu da se ograniči ili isključi mogućnost nasleđivanja imovine koja sadrži podatke o ličnosti. Pravo zaštite podataka o ličnosti ima cilj da zaštiti pojedinca od zloupotrebe ličnih podataka u komercijalne svrhe i da obezbedi informacionu slobodu, kao izraz opšteg prava na slobodan razvoj ličnosti. Nijedan od tih ciljeva nije relevantan u kontekstu nasleđivanja zato što nema rizika od komercijalne zloupotrebe ličnih podataka i zato što pravo na slobodan razvoj ličnosti prestaje smrću (Pockrandt 2020, 65–66). Pojedinci treba da budu zaštićeni od neovlašćene obrade podataka o ličnosti i od pristupa trećih lica tim podacima, ali ta zaštita nije neophodna kada podacima pristupaju naslednici lica na koje se ti podaci odnose. Naslednici se ne mogu smatrati neovlašćenim trećim licima. Pri tome treba imati u vidu da svako ima razloga da računa sa svojom smrtnošću i da treba da ima u vidu da će nakon njegove smrti njegovim ličnim podacima pristupiti njegovi naslednici, tako da privatnost može da se zaštiti brisanjem ili zaključavanjem podataka.

¹⁶ Uvodna odredba 27, Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>, poslednji pristup 20. aprila 2026.

Nasledivost imejl naloga i naloga na društvenim mrežama može da se negira i sa pozivom na tajnost pisama. Nezavisno od složene rasprave o tome da li se pravila o tajnosti pisama odnose na pružaoce usluga internet komunikacije, treba poći od toga da naslednici imaoca naloga nisu neovlašćena treća lica već da imaju pristup sadržaju komunikacije kao njegovi univerzalni pravni sledbenici koji su stupili u njegovu građanskopravnu poziciju (Budzikiewicz 2018, 585). Prema Zakonu o poštanskim uslugama, tajnost pisama ili drugih sredstava opštenja povređuje se otkrivanjem njihovog sadržaja neovlašćenom licu.¹⁷ Iako se taj propis ne primenjuje na komunikaciju putem interneta, iz njega se jasno vidi da je cilj tajnosti pisama da se sadržaj komunikacije zaštiti od neovlašćenih trećih lica. Zakonom o elektronskim komunikacijama uređuje se pitanje tajnosti elektronske komunikacije samo utoliko što se predviđaju pravila kojima se ograničava tajnost podataka kada je to u javnom interesu.¹⁸ U svakom slučaju, treba poći od toga da naslednici nisu neovlašćena treća lica te da imaju pravo da pristupe sadržaju digitalne komunikacije ostavioca, osim kada postoje okolnosti koje nedvosmisleno ukazuju na to da je ostavilac imao nameru da isključi svoje naslednike iz pristupa određenoj komunikaciji. Međutim, činjenica da se određenom nalogu može pristupiti samo uz pristupne podatke (korisničko ime i lozinku) ne može se, sama po sebi, smatrati izrazom namere ostavioca da spreči pristup svojim naslednicima, tako da će oni imati pravo da zahtevaju od pružaoce usluge da im omogući pristup. Pravo naslednika da pristupe sadržaju digitalne komunikacije ne postoji samo ako je ostavilac jasno izrazio takvu nameru, u onlajn ili oflajn formi, ili kada je jasno da se digitalni nalog tiče intimne sfere ostavioca (nalozi za upoznavanje, pornografski sajtovi).

Imajući u vidu sve navedene razloge za i protiv nasledivosti digitalnih dobara, jasno se nameće zaključak da treba poći od pretpostavke da su ovlašćenja na digitalnim dobrima naslediva, da prelaze na naslednike u okviru univerzalne naslednopravne sukcesije te da su nenaslediva samo ona ovlašćenja koja su nedvosmisleno vezana za ličnost titulara po svojoj prirodi ili po jasnoj i osnovanoj nameri ugovornika. Prema tome, ne treba uopšte dovoditi u sumnju nasledivost digitalnih dobara na nivou načela već se samo može otvoriti pitanje nasledivosti pojedinih ovlašćenja ili ugovora, zavisno od njihove sadržine i namere ugovornika. Pojam zaostavštine, kao skupa nasleđivanju podobnih prava i obaveza koji su pripadali ostaviocu u času smrti, nikada nije bio ograničen na telesne stvari niti je isključivao

¹⁷ Zakon o poštanskim uslugama, *Službeni glasnik RS* 19/2025, čl. 16.

¹⁸ Vid. Zakon o elektronskim komunikacijama, *Službeni glasnik RS* 44/2010, 60/2013 – odluka US, 62/2014, 95/2018 – dr. zakon i 35/2023 – dr. zakon, čl. 126–130a.

stvari bez tržišne vrednosti ili stvari koje sadrže podatke o ličnosti ostavioca. Naslednici su i danas, u domenu građanskopravnih odnosa, nastavljajući ostaviočeve ličnosti i njima pripada celokupna građanskopravna pozicija u kojoj se ostavilac nalazio u času smrti.

4. UGOVORNO ISKLJUČENJE NASLEDIVOSTI

U velikom broju ugovora o digitalnim uslugama pružaoci usluga pokušavaju da ograniče ili sasvim isključe prelazak ovlašćenja preminulog korisnika na njegove naslednike. To se najčešće čini putem opštih uslova poslovanja jer se ugovori o digitalnim uslugama masovno zaključuju, bez mogućnosti pregovaranja o sadržini ugovora. Zato je za pitanje punovažnosti odredaba o nenasledivosti važno imati u vidu pravila koja važe za opšte uslove poslovanja, koja mahom postavljaju stroge uslove u pogledu transparentnosti i suštinske pravičnosti opštih uslova. Osim toga, treba imati u vidu da se digitalne usluge pružaju prekogranično, na globalnom nivou, zbog čega je ponekad teško odrediti merodavno pravo za procenu punovažnosti odredaba o nenasledivosti. Taj problem je donekle olakšan pravilom da ugovornici imaju slobodu da izaberu merodavno pravo, ali se ne sme zaboraviti da su ugovori o digitalnim uslugama često potrošački ugovori, što znači da mogu da budu značajna i pravila potrošačkog prava.

4.1. Merodavno pravo

Budući da se sedište najvećeg broja pružalaca usluga nalazi u inostranstvu, punovažnost ugovornih odredaba o nenasledivosti zavisi najpre od prava koje je merodavno za ugovor. Sloboda ugovaranja obuhvata i slobodu izbora merodavnog prava, tako da su ugovornici ovlašćeni da izaberu pravo koje će važiti za njihov ugovorni odnos.

Na nivou Evropske unije, koliziona pravila za materiju ugovornog prava određena su Uredbom Rim I. Prema pravilima te uredbe, punovažnost ugovornih odredaba procenjuje se prema pravu koje je izabrano za ugovor.¹⁹ Međutim, treba imati u vidu da je izbor merodavnog prava ograničen u potrošačkim ugovorima. Izbor merodavnog prava ne može da liši potrošača

¹⁹ Uredba br. 593/2008 o pravu merodavnom za ugovorne obaveze (Rim I) – Uredba Rim I, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj/eng>, čl. 10 u vezi sa čl. 3, poslednji pristup 20. aprila 2026.

zaštite koja mu pripada po imperativnim normama prava države u kojoj potrošač ima uobičajeno boravište, što znači da će biti merodavno ono pravo koje je povoljnije za potrošača: pravo koje su ugovornici izabrali ili pravo uobičajenog boravišta potrošača.²⁰

Ograničenje izbora merodavnog prava u potrošačkim ugovorima ne važi za ugovore koji se ne mogu kvalifikovati kao potrošački. Ukoliko se nalog na određenoj internet platformi koristi istovremeno u privatne i poslovne svrhe, kvalifikacija ugovora će zavisiti od toga koja svrha preteže u pojedinačnom slučaju; u slučaju sumnje treba poći od toga da je reč o potrošačkom ugovoru, kako bi se ostvario zaštitni cilj norme (Kutscher 2015, 78–79). Ugovori o korišćenju internet platformi za profesionalno povezivanje, kao što je LinkedIn (*LinkedIn*), ne mogu da se smatraju potrošačkim ugovorima, tako da su ugovornici potpuno slobodni da izaberu merodavno pravo.

4.2. Odredbe o nenasledivosti u opštim uslovima poslovanja

Odredbe koje isključuju mogućnost nasleđivanja prava iz ugovora o digitalnim uslugama često se nalaze u opštim uslovima pružaoca usluga. Za razliku od posebnih odredaba ugovora, opšti uslovi podležu strožoj kontroli pravičnosti. Prema pravilima Zakona o obligacionim odnosima, ništave su odredbe opštih uslova koje su protivne cilju zaključenog ugovora ili dobrim poslovnim običajima.²¹ Osim toga, sud može da odbije primenu odredaba opštih uslova koje su nepravične ili preterano stroge prema strani koja prihvata opšte uslove, a kao jedan od primera takvih odredaba navode se odredbe na osnovu kojih se gube prava iz ugovora.²² Ta pravila mogu da budu od presudnog značaja za ocenu punovažnosti odredaba kojima pružaoci usluga na internetu isključuju mogućnost nasleđivanja prava iz ugovora i sprečavaju naslednike da pristupe nalogima preminulih korisnika. Prvo, može se reći da su takve odredbe protivne cilju ugovora jer je glavna obaveza pružaoca usluge, kada govorimo o društvenim mrežama i sličnim nalogima, da korisniku obezbedi nesmetan pristup određenoj platformi i podacima korisnika koji se na njoj čuvaju. Drugo, odredbe o nenasledivosti mogle bi da se kvalifikuju kao nepravične, iako ne dolazi do neposrednog gubitka prava iz ugovora, zato što postoji gubitak prava u jednom širem smislu: ona neće preći na naslednike korisnika, tako da korisnik gubi pravo *mortis causa*

²⁰ Uredba Rim I, čl. 6, st. 2.

²¹ ZOO, čl. 143, st. 1.

²² ZOO, čl. 143, st. 2.

raspolaganja svojim ugovornim pravima. Odredbe o nenasledivosti mogle bi da budu pravične samo ako bi se u konkretnom slučaju moglo dokazati da pružalac usluge ima opravdan interes da nasleđivanje bude isključeno.

U nemačkom Građanskom zakoniku predviđena su pravila o ništavosti odredaba opštih uslova koja su veoma slična pravilima srpskog Zakona o obligacionim odnosima. Prema normi § 307, ništave su odredbe opštih uslova koje, protivno načelu savesnosti i poštenja, saugovornika stavljaju u neopravdano lošiji položaj (*unangemessen benachteiligen*). Kao primer takvih odredaba navode se odredbe kojima se odstupa od osnovnih načela zakonskih normi i odredbe kojima se suštinska prava, koja proizlaze iz prirode ugovora, toliko ograničavaju da je ugroženo ostvarenje cilja ugovora.²³ U literaturi se ističe da su odredbe o nenasledivosti ugovornih prava nesporno dozvoljene i da se njihova punovažnost ne može dovesti u pitanje samo zbog odstupanja od načela univerzalne sukcesije, ali da treba praviti razliku između odredaba kojima se potpuno isključuje mogućnost naslednika da pristupe nalogu i sadržaju koji se nalazi na njemu i odredaba kojima se naslednicima omogućava pristup, ali im se zabranjuje da nalog nastave da koriste za sebe (Budzikiewicz 2018, 589–590). Samo se u prvom slučaju može govoriti o nepravičnim odredbama jer nema sumnje da je pravo na pristup nalogu i podacima koji se na njemu nalaze glavno pravo odnosno glavna obaveza iz ugovora o korišćenju naloga.

Ne samo da opšti uslovi moraju da budu pravični, oni moraju da budu i transparentni. Ako strana koja prihvata opšte uslove nije imala mogućnost da se upozna s njima na razuman način, smatraće se da opšti uslovi uopšte nisu postali deo ugovora – da o njima nije postignuta saglasnost. Zakonom o obligacionim odnosima se izričito predviđa da opšti uslovi obavezuju ugovornika koji ih je prihvatio samo ako su mu bili poznati ili morali biti poznati u času zaključenja ugovora.²⁴ Tu odredbu treba tumačiti u vezi sa normom iz istog zakonskog člana koja kaže da se opšti uslovi moraju objaviti na uobičajeni način.²⁵ Ako pružalac digitalne usluge nije objavio svoje opšte uslove tako da budu jasni, poznati i dostupni korisniku usluge, može se tvrditi da oni uopšte nisu postali deo ugovora. Tako je učinjeno u poznatoj odluci nemačkog Saveznog suda kada se postavilo pitanje da li je nasledivost prava na pristup Fejsbuk nalogu isključena pravilima koja su bila istaknuta na posebnoj internet stranici za podršku korisnicima (*help page*), na koje

²³ § 307 BGB.

²⁴ ZOO, čl. 142, st. 3.

²⁵ ZOO, čl. 142, st. 2.

opšti uslovi korisničkog ugovora uopšte nisu upućivali. Prema mišljenju suda, isticanje pravila o nasledivosti na takav način ne može biti dovoljno da bi ta pravila postala deo korisničkog ugovora.²⁶

Prema tome, isključenje nasledivosti u opštim uslovima poslovanja biće pravno valjano samo ako su opšti uslovi jasno predloženi korisniku prilikom zaključenja ugovora i samo ako pružalac usluge predvidi isključenje nasledivosti koje odgovara smislu ugovora i njegovim opravdanim poslovnim interesima. Kao što smo videli, pružalac usluge može da zabrani nasleđnicima da koriste nalog koji glasi na ime ostavioca, ali ne može potpuno da im zabrani pristup nalogu i pravo da zahtevaju podatke pohranjene na serverima koji se koriste za pružanje određene digitalne usluge. Opšti uslovi poslovanja ne mogu da se koriste kao sredstvo kojim se zaobilaze osnovana očekivanja ugovornih strana i ugrožava pravna pozicija strane koja se nalazila u lošijoj pregovaračkoj poziciji. Opšti uslovi takođe ne mogu da se koriste sa ciljem neopravdanog odstupanja od osnovnih načela građanskog prava, kao što je načelo prenosivosti i nasledivosti subjektivnih građanskih prava.

5. ULOGA JAVNIH BELEŽNIKA U NASLEĐIVANJU DIGITALNE IMOVINE

Nasleđivanje digitalne imovine ne stvara samo teorijske već i praktične dileme i poteškoće. Za razliku od drugih oblika imovine, digitalna imovina lako može da ostane nepoznata ili nedostupna nasleđnicima. Prvo, postavlja se pitanje kako će nasleđnici saznati da je ostavilac imao određena ovlašćenja u digitalnom svetu, a zatim i pitanje da li nasleđnici raspolazu neophodnim pristupnim podacima. Najveći broj digitalnih usluga koristi se posredstvom naloga kome se pristupa uz pomoć korisničkog imena i šifre ili uz korišćenje nekog drugog metoda autentifikacije. Nasleđnici često ne mogu da pronađu te informacije bez pomoći ostavioca ili pružalaca digitalnih usluga. U globalnom ispitivanju stručnjaka iz oblasti nasleđivanja, koje su organizovali Međunarodno društvo stručnjaka u oblasti naslednog prava (*The Society of Trust and Estate Practitioners – STEP*) i Univerzitet Kvin Meri u Londonu (*Queen Mary University London*), četvrtina ispitanika je pomenula probleme u pristupu i prenosu digitalnih dobara (Michels, Hartung, Millard 2021, 13–14). Kao glavni problemi navode se: tehničke prepreke u pristupu (lozinke

²⁶ BGH III ZR 183/17, 12.07.2018, <https://openjur.de/u/2110135.html>, poslednji pristup 20. aprila 2026.

i drugi pristupni podaci), nejasna pravna pravila o pripadnosti ovlašćenja na digitalnim dobrima, nedovoljno planiranje nasleđivanja i nespremnost pružalaca usluga da omogućе i olakšaju prenos digitalnih dobara na naslednike (Michels, Hartung, Millard 2021, 15–19). Dodatni problem može da se pojavi kada ima više naslednika koji ne mogu da se slože o upravljanju nalogom ili digitalnim podacima. Za rešavanje tih problema potrebni su razvoj pravne svesti o značaju digitalnih dobara i obrazovanje korisnika digitalnih usluga, ali i stručnjaka u oblasti nasleđivanja. U tom smislu, izuzetno važnu ulogu imaju javni beležnici jer su oni ovlašćeni i dužni da pružaju preventivnu pravnu zaštitu prilikom preduzimanja pravnih poslova kojima se planira nasleđivanje, kao i prilikom ostavinske rasprave. Javni beležnici mogu značajno da doprinesu razvoju pravne svesti o značaju planiranja digitalne zaostavštine i da pomognu strankama da adekvatno urede nasleđivanje svojih digitalnih ovlašćenja.

Jedan od glavnih ciljeva ustanove javnog beležništva jeste ostvarenje upozoravajuće funkcije forme u građanskom pravu poučavanjem stranaka o pravnim posledicama pravnih poslova koje preduzimaju (Đurđević 2014, 30–32; 79–81). Prilikom sastavljanja javnobeležničkih zapisa i solemnizovanja privatnih isprava o pravnim poslovima, javni beležnici su dužni da upoznaju stranke s pravnim posledicama i pravnim rizicima posla koji preduzimaju te da utvrde pravu nameru stranaka i njihovu sposobnost da preduzmu pravni posao. Javni beležnici nisu dužni da savetuju stranke o ekonomskim efektima pravnih poslova niti smeju da ih savetuju na način koji dovodi u pitanje njihovu nepristranost kada se preduzimaju dvostrani pravni poslovi (Đurđević 2014, 87), ali javni beležnici nisu ograničeni na poučavanje stranaka o tipičnim pravnim posledicama jednog pravnog posla, bez ulaženja u pojedinih situacije u kojoj se stranka nalazi. Naprotiv, javni beležnici treba da ispituju nameru stranaka i da utvrde ciljeve koje stranke žele da ostvare. U tom smislu, kada je zaveštanje u pitanju, javni beležnici su ovlašćeni da zaveštaocima ukažu na značaj preciznog navođenja prava koja se nalaze u zaostavštini (uključujući i digitalna dobra) i na mogućnost da se nasleđivanje digitalne imovine posebno reguliše. Činjenica da se građansko pravo tek uhvatilo u koštac s problemima digitalne imovine ne sprečava javne beležnike da zaveštaoce pouče o značaju jasnog izražavanja zaveštajne volje i u pogledu te imovine. Zakonodavac je izričito propisao dužnost javnog beležnika da zaveštaoca upozori na pravila kojima se uređuje nužno nasleđivanje,²⁷ ali time nije ograničio njegovu dužnost jer je smisao zakonske

²⁷ Zakon o vanparničnom postupku – ZVP, *Službeni glasnik SRS* 25/82 i 48/88 i *Službeni glasnik RS* 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022, čl. 183, st. 5.

odredbe da se naglasi dužnost obaveštavanja o najznačajnijem ograničenju slobode zaveštanja, a ne da se javni beležnici oslobode dužnosti poučavanja o drugim pravnim posledicama sačinjavanja zaveštanja.

Osim dužnosti obaveštavanja koja dolazi do izražaja kada se planira nasleđivanje, javni beležnici igraju važnu ulogu u ostavinskom postupku kada se raspravlja zaostavština. Sa ciljem rasterećenja sudova i ostvarenja preventivne pravne zaštite, zakonodavac je predvideo izvornu nadležnost javnih beležnika za sprovođenje određenih radnji u ostavinskom postupku te mogućnost poveravanja samog ostavinskog postupka javnom beležniku (Đurđević 2022, 282–285). Javni beležnici su izvorno nadležni za sačinjavanje smrtnice²⁸ i za popis i procenu zaostavštine.²⁹ U oba slučaja javni beležnici su dužni da ispituju postojanje i sastav zaostavštine. Imajući u vidu sve veći značaj digitalne imovine, javni beležnici treba da istraže i da li je ostavilac imao značajna digitalna dobra. Zakonodavac je predvideo da je predmet popisa najpre celokupna imovina koja je bila u posedu umrlog u vreme smrti, zatim imovina koja je pripadala umrlom, a koja se nalazi kod drugog lica, te da se beleže potraživanja i dugovi ostavioca.³⁰ Iako je usmerena na telesnu imovinu koja može da bude predmet državine, ova odredba ne sprečava popisivanje digitalne imovine jer se digitalna imovina može smatrati potraživanjem (kada se zasniva na ugovoru) ili imovinom koja je pripadala ostaviocu, a nalazi se kod drugog (npr. podaci na tuđem serveru).

Prvi korak u kojem javni beležnici mogu da pomognu u nasleđivanju digitalne imovine tiče se planiranja nasleđivanja. Iako pravni režim digitalnih dobara još uvek nije jasno određen u većini slučajeva, imaoci digitalnih dobara mogu značajno da olakšaju naslednopravna pitanja koristeći se tradicionalnim ustanovama planiranja nasleđivanja, kao što je zaveštanje. Jasno izražena namera ostavioca može da ima odlučujuću važnost u slučajevima u kojima se pružaoci digitalnih usluga protive nasleđivanju digitalnih dobara ili podataka pozivajući se na privatnost ili pretpostavljenu nameru ostavioca. Kada se zaveštanje sastavlja u javnobeležničkoj formi, javni beležnik bi trebalo, u okviru svoje dužnosti poučavanja stranaka, da upozori zaveštaoca da njegova zaostavština obuhvata i digitalna dobra i da je poželjno da se njihova sudbina takođe uredi u zaveštanju. Javni beležnik bi zaveštaocu takođe mogao da ukaže na važnost upoznavanja potencijalnih naslednika s postojanjem digitalnih dobara i na važnost čuvanja pristupnih

²⁸ ZVP, čl. 92, st. 2.

²⁹ ZVP, čl. 96.

³⁰ ZVP, čl. 97.

podataka na način koji naslednicima omogućava da dobiju te podatke u slučaju smrti zaveštaoca. Javni beležnik bi mogao da pomogne zaveštaocu i tako što bi ukazao na mogućnost da se predvide posebna pravila za digitalnu imovinu, tako što bi se tom imovinom raspolagalo u formi legata i tako što bi zaveštalac postavio izvršioca testamenta koji bi se starao o ispunjenju tog legata.

Javni beležnici su nezavisni pravni stručnjaci koji uživaju javno poverenje, koji su, između ostalog, ovlašćeni da vrše depozitne poslove. Imaoci digitalnih dobara mogu svojim naslednicima da obezbede pristup digitalnim dobrima tako što će pristupne podatke predati javnom beležniku na čuvanje. Nema sumnje da pristupni podaci mogu da se predaju javnom beležniku u papirnoj formi, u otvorenom ili zatvorenom omotu, ali ako se prihvati šire tumačenje zakonskih pravila o predmetu depozita, mogu da se predaju i na nekom telesnom nosaču digitalnih zapisa, kao što je hard-disk, memorijska kartica ili USB memorija.³¹ Javnobeležnički depozit je pogodan za čuvanje pristupnih podataka jer garantuje visok stepen sigurnosti, tajnost pristupnih podataka i predaju tih podataka ovlašćenom licu. Deponent može da izvrši deponovanje u korist svojih potencijalnih naslednika, pri čemu izdavanje predmeta depozita ne mora da bude uslovljeno postojanjem ostavinskog rešenja kojim se utvrđuje identitet naslednika. Deponent može jednostavno da izvrši depozit u korist svojih potencijalnih naslednika, navodeći ih imenom i prezimenom, nezavisno od njihovog nasledničkog svojstva, kako bi im omogućio da pristupe digitalnim dobrima već tokom trajanja ostavinskog postupka. Naslednicima je veoma važno da što pre pristupe digitalnoj imovini kako bi mogli da donesu odluke o prihvatanju nasleđa i kako bi mogli da upravljaju digitalnom zaostavštinom. Značaj deponovanja pristupnih podataka bio bi u velikoj meri obesmišljen kada bi naslednici mogli da im pristupe tek na osnovu pravnosnažnog ostavinskog rešenja kojim su oglašeni za naslednike. Da bi naslednici mogli da saznaju za deponovanje pristupnih podataka, informaciju o deponovanju treba uključiti u zaveštanje ili na drugi siguran način obavestiti naslednike o deponovanju pristupnih podataka.

Deponovanje pristupnih podataka neće biti od velike koristi ako je neophodno da se pristupni podaci periodično menjaju i ako uslovi ugovora o digitalnoj usluzi isključuju mogućnost njihovog deljenja. U prvom slučaju, deponovanje je praktično teško izvodljivo, dok u drugom slučaju može da se smatra povredom ugovora o digitalnoj usluzi zbog koje pružalac usluge može da isključi mogućnost pristupa ostaviočevom nalogu. Deponovanje

³¹ Vid. Zakon o javnom beležništvu, *Službeni glasnik RS* 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014 – dr. zakon, 93/2014 – dr. zakon, 121/2014, 6/2015, 106/2015 i 94/2024, čl. 165.

pristupnih podataka ima najviše smisla kada su u pitanju digitalne valute i tokeni koji se zasnivaju na tehnologiji DLT jer se njima može pristupiti neposredno pomoću pristupnih podataka ukoliko upravljanje tom digitalnom imovinom nije prepušteno drugome.³² Na kraju treba naglasiti da se pristupni podaci nikako ne mogu neposredno navesti u zaveštanju jer se sadržina zaveštanja objavljuje svim zainteresovanim licima. Pristupni podaci treba da ostanu poznati samo onim licima kojima je ostavilac želeo da omogući pristup.

Potencijalna uloga javnih beležnika kao depozitara digitalnih podataka već je prepoznata u holandskom pravu, pa je holandsko udruženje javnih beležnika predložilo osnivanje digitalnog sefa za čuvanje podataka (Berlee 2017). O takvom rešenju može da se razmišlja i u našem pravnom sistemu. Postojanje jednog centralnog digitalnog sefa, kojim bi upravljala Javnobeležnička komora Srbije, moglo bi da obezbedi veću pravnu sigurnost u nasleđivanju digitalne imovine, pod uslovom da se preduzmu odgovarajuće tehničke mere zaštite od neovlašćenog pristupa pohranjenim podacima. Slične usluge već su dostupne na privatnom tržištu, ali njima nedostaju javno poverenje i zakonske garancije koje su imanentne javnobeležničkoj profesiji.

Javni beležnici igraju važnu ulogu u nasleđivanju digitalne imovine i u postupku raspravljanja zaostavštine. Oni su ovlašćeni da prikupe sve informacije koje su značajne za donošenje ostavinskog rešenja, da vrše popis i procenu zaostavštine te da sprovedu ostavinske postupke umesto ostavinskih sudova kao njihovi poverenici. Vršeci te dužnosti, javni beležnici se nalaze u poziciji da razviju praksu i pravila o nasleđivanju digitalne imovine. Istraživanje sastava zaostavštine ne treba da ostane ograničeno na tradicionalne oblike imovine. Javni beležnici su dužni da uzmu u obzir sva značajna digitalna dobra ostavioca, a najpre naloge elektronske pošte, naloge na društvenim mrežama, naloge na internet portalima za plaćanja, digitalne valute i tokene, registrovane nazive internet domena itd. Nema nikakvih zakonskih prepreka da se sva ta imovina uzme u obzir u ostavinskom postupku. Zakon o nasleđivanju, naime, poznaje veoma široku definiciju zaostavštine – zaostavštinu čine „sva nasleđivanju podobna prava koja su ostaviocu pripadala u trenutku smrti“.³³ Prema tome, sva građanskopravna ovlašćenja koja nisu vezana za ličnost titulara čine zaostavštinu. Iz perspektive naslednog prava, problem digitalnih dobara nije u njihovoj bestelesnoj prirodi već u neizvesnosti u pogledu

³² Iako učešće posrednika nije neophodno za digitalnu imovinu koja se zasniva na tehnologiji DLT, zakonom je predviđena mogućnost poveravanja te imovine licima koja se profesionalno bave čuvanjem i upravljanjem takvom imovinom. Vid. ZDI čl. 3, st. 1, tač. 4.

³³ ZON, čl. 1, st. 2.

pravnih ovlašćenja koja postoje na njima. Glavno pitanje je da li je ostavilac uopšte imao pravo na neko digitalno dobro koje bi moglo da pređe na njegove naslednike. Međutim, za najveći broj digitalnih dobara koja se javljaju u praksi više ne postoji sumnja da na njima postoje pravom zaštićena ovlašćenja. Da li su ta ovlašćenja zasnovana na ugovoru ili je reč o *sui generis* pravima vlasti nije od presudnog značaja za naslednopravnu sukcesiju.

Javni beležnici nisu dužni da istražuju ugovorna isključenja nasledivosti kada su u pitanju nalozi na raznim internet platformama. Za potrebe ostavinskog postupka, kao vanparničnog postupka koji služi preventivnoj pravnoj zaštiti, dovoljno je da se navedu nalozi koji su pripadali ostaviocu u času smrti i da se konstatuje da je pravo na korišćenje tih naloga prešlo na naslednike, u skladu s odredbama ugovora. Rešenje o nasleđivanju mora da sadrži podatke o ostaviocu, podatke o naslednicima, podatke o nepokretnostima i podatke o pokretnim stvarima s pozivom na popis zaostavštine.³⁴ Smisao ostavinskog rešenja jeste da naslednicima omogući da se legitimišu kao pravni sledbenici ostavioca i da se tako ostvari preventivna pravna zaštita. Ostavinsko rešenje nije konačna sudska odluka o sastavu zaostavštine jer se sporovi o sastavu zaostavštine rešavaju u parničnom postupku. Prema tome, dovoljno je da se u ostavinskom rešenju navedu nalozi na internet platformama koji su pripadali ostaviocu u času smrti: naslednici će moći da se legitimišu kao pravni sledbenici korisnika naloga, a eventualni sporovi oko nasledivosti ovlašćenja iz ugovora o korišćenju naloga rešavaće se u parničnom postupku.

Kada sprovodi postupak kao poverenik ostavinskog suda, javni beležnik je ovlašćen da trećem licu naloži predaju podataka od značaja za ostavinski postupak.³⁵ Prema pravilima procesnih zakona, sud odnosno javni beležnik može da naredi predaju isprave (podataka) kada treće lice ima zakonsku obavezu da preda ili podnese ispravu. Problem je, međutim, u tome što pružaoci digitalnih usluga nemaju zakonsku obavezu da podatke predaju naslednicima korisnika usluga. Pravila o zaštiti podataka o ličnosti, koja, između ostalog, predviđaju pravo na pristup ličnim podacima, odnose se samo na lice čiji se lični podaci obrađuju, a ne i na njegove naslednike. Prema tome, ako je za raspravljanje zaostavštine neophodan pristup nekom ostaviočevom nalogu (npr. nalogu elektronske pošte ili nalogu na kojem se nalaze sredstva za elektronsko plaćanje), zahtev da se omogući pristup nalogu mogu da upute samo naslednici, a ne i javni beležnik kao nosilac javnih ovlašćenja.

³⁴ ZVP, čl. 122.

³⁵ ZPP, čl. 242, na osnovu ZVP, čl. 30, st. 2.

Kada vrše popis i procenu zaostavštine, javni beležnici se susreću sa izazovom procene vrednosti digitalne imovine. Pravilno određivanje vrednosti digitalnih dobara može da bude veoma važno zbog zaštite interesa nužnih naslednika i ostaviočevih poverilaca. U srpskom naslednom pravu, vrednost nužnog dela određuje se na osnovu takozvane obračunske vrednosti zaostavštine – čiste vrednosti zaostavštine kojoj se dodaje vrednost poklona koje je ostavilac učinio u poslednjoj godini života i vrednost poklona koje je bilo kada učinio licima iz kruga svojih zakonskih naslednika.³⁶ Osim toga, odgovornost naslednika za ostaviočeve dugove ograničena je vrednošću imovine koju su nasledili.³⁷ Odgovornost naslednika ograničena je *ipso iure* na vrednost koju je nasleđena imovina imala u času ostaviočeve smrti – naslednici ne mogu da ograniče svoju odgovornost na prava koja pripadaju zaostavštini, a promene u vrednosti nasleđene imovine ne uzimaju se u obzir. Po tom strogom pravilu, naslednici snose rizik pada vrednosti nasleđene imovine do kojeg može da dođe nakon smrti ostavioca (Đurđević 2016, 178–180). S druge strane, poverioci ne mogu da iskoriste naknadno povećanje vrednosti nasleđene imovine. Oni bi mogli da imaju koristi od naknadnog povećanja vrednosti nasleđene imovine samo ako su podneli uspešan zahtev za odvajanje zaostavštine od imovine naslednika (*separatio bonorum*).³⁸ Imajući u vidu veoma velike i brze oscilacije u vrednosti kriptoomovine, ta pravila mogu da stvore značajne probleme i da dovedu do nepravinih ishoda. U svakom slučaju, položaj nužnih naslednika i ostaviočevih poverilaca neposredno je vezan za vrednost zaostavštine i oni snose rizik nemogućnosti utvrđivanja novčane vrednosti digitalnih dobara. Prema tome, javni beležnici treba da budu svesni velikog značaja procene vrednosti zaostavštine i da zahtevaju pomoć veštaka kad god smatraju da je to neophodno.³⁹ Određivanje vrednosti digitalne imovine ne stvara velike teškoće ako je reč o kriptovalutama ili sličnoj imovini koja ima tržišnu cenu – u tom slučaju, javni beležnik treba samo da izračuna vrednost kriptoomovine na određeni dan – međutim, kada su druga ovlašćenja u pitanju, kao što je naziv internet domena ili nalog na određenoj internet platformi, javni beležnik će morati da zahteva stručnu procenu.

Kako bi mogli da uspešno obave svoju dužnost u ostavinskom postupku, javni beležnici moraju da dobiju odgovarajući pristup digitalnim podacima ostavioca. Srpsko pravo još uvek ne poznaje posebna pravila o pristupu digitalnim podacima preminulih lica, ali bi takva pravila mogla da olakšaju

³⁶ ZON, čl. 48.

³⁷ ZON, čl. 222 i 224.

³⁸ ZON, čl. 225–227.

³⁹ Zakon o vanparničnom postupku, u čl. 99, st. 1, predviđa mogućnost učešća veštaka u postupku popisa i procene zaostavštine.

tehničke probleme s kojima se javni beležnici suočavaju i da obezbede veću pravnu sigurnost u nasleđivanju digitalne imovine. Pravo na pristup digitalnim podacima ostavioca treba da bude uređeno za potrebe sprovođenja ostavinskog postupka, odvojeno od pravila kojima se uređuje naslednopravna sukcesija u ovlašćenja na digitalnim dobrima. Primera radi, u pravu Sjedinjenih Američkih Država pristup digitalnim dobrima ostavioca uređen je Jednoobraznim zakonom o pravu fiducijara na pristup digitalnim dobrima (*Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act – RUFADAA*) koji je usvojen u skoro svim saveznim državama (osim Luizijane). Tim zakonom su predviđena vrlo detaljna i fleksibilna pravila kojima se uspostavlja ravnoteža između interesa ostavioca, interesa naslednika i interesa pružalaca digitalnih usluga.⁴⁰ Prvo, tim zakonom se propisuje da se digitalnim dobrima može pristupiti samo na osnovu saglasnosti ostavioca koja se utvrđuje na dva načina između kojih je propisana jasna hijerarhija: prednost se daje onlajn mehanizmima za određivanje lica koja su ovlašćena da pristupe digitalnim dobrima, a zatim se vodi računa o volji ostavioca izraženoj u zaveštanju ili drugoj pisanoj ispravi.⁴¹ Ako ostavilac nije dao nikakvu izjavu o pravu naslednika da pristupe njegovim digitalnim podacima, važiće pravila opštih uslova ugovora na osnovu kojih se pruža određena digitalna usluga.⁴² Tim zakonom se takođe detaljno uređuje način na koji pružalac usluge može da omogućiti pristup digitalnim podacima i daje mu se pravo da naplati razumnu administrativnu naknadu za dodatne troškove koji su s tim povezani.⁴³ Pružalac usluge ima pravo da izabere da li će naslednicima omogućiti pristup celokupnom nalogu ili samo određenim podacima koji su im neophodni i da li će omogućiti onlajn pristup ili pristup podacima u obliku papirne kopije. U zakonu se takođe naglašava da pružalac usluge nije dužan da sortira podatke ostavioca kako bi naslednicima omogućio pristup samo onim podacima koji su im neophodni ako bi sortiranje podataka bilo preveliko opterećenje za njega. U takvom slučaju, pružalac usluge može da zahteva od suda da odredi da se pristup omogućiti svim podacima, podacima iz određenog vremenskog perioda, da se pristup uopšte ne dozvoli ili da se dozvoli pristup svim podacima u postupku pred sudom. Važno je napomenuti da je izričito propisano da pružalac usluge nije

⁴⁰ Za pružaoca usluge odnosno lice koje „drži“ digitalna dobra koristi se izraz *custodian*, a za lice koje upravlja zaostavštinom koristi se izraz *fiduciary*. U američkom pravu, kao i drugim sistemima *common law*, naslednici ne stižu zaostavštinu neposredno od ostavioca već ona prvo prelazi na ostaviočevog ličnog predstavnika (*personal representative, trustee*) koji je dužan da upravlja zaostavštinom, isplati dugove ostavioca i podeli ostatak imovine između naslednika.

⁴¹ Section 4 RUFADAA.

⁴² Section 5 RUFADAA.

⁴³ Section 6 RUFADAA.

dužan da nasljednicima omogući pristup podacima koje je korisnik izbrisao, čak i ako je tehnički moguće povratiti izbrisane podatke. Brisanje podataka se smatra jasnim izrazom namere da se oni ne učine dostupnim nasljednicima.

Osim tih pravila, američkim Jednoobraznim zakonom se posebno uređuje pitanje pristupa elektronskoj komunikaciji ostavioca. Sadržini elektronske komunikacije može da se pristupi samo na osnovu saglasnosti ostavioca koja je izražena na već objašnjene načine ili na osnovu sudske odluke kada je pristup sadržini komunikacije neophodan za upravljanje zaostavštinom.⁴⁴ Zakonom je, međutim, predviđena i mogućnost da se nasljednicima omogući pristup „katalogu elektronske komunikacije“, što podrazumeva metapodatke o komunikaciji (vreme komunikacije, adresate itd.), kako bi mogli da se upoznaju s činjenicama koje su važne za upravljanje zaostavštinom (npr. da je ostavilac imao račun u određenoj banci). Za pristup tim podacima dovoljno je da ostavilac nije izričito zabranio pristup, ali pružalac usluge može da zahteva i sudsku odluku da je pristup tim podacima neophodan za raspravljanje zaostavštine.⁴⁵

Navedena pravila izražavaju uspešno postignutu ravnotežu između interesa ostavioca i njegovog prava na privatnost, interesa pružalaca usluga da ne budu opterećeni zahtevima naslednika ili izloženi odgovornosti za neovlašćeno otkrivanje podataka i interesa samih naslednika odnosno lica koje vodi postupak za raspravljanje zaostavštine da sazna sve činjenice koje su relevantne za nasleđivanje. Posebno je važno da ovaj zakon olakšava pristup „katalogu elektronske komunikacije“ jer se time u velikoj meri rešava problem nepoznatih digitalnih dobara: u najvećem broju slučajeva, naslednici će već na osnovu metapodataka moći da izvedu relevantne zaključke o sastavu zaostavštine i da saznaju činjenice na osnovu kojih će doći do pouzdanih informacija o digitalnim dobrima. Drugo važno rešenje ovog zakona je fleksibilnost u načinu na koji se nasljednicima omogućava da pristupe digitalnim dobrima. Pružaoци digitalnih usluga ostavljena je velika sloboda da nasljednicima dostave podatke na način koji najviše odgovara njihovim potrebama i organizaciji poslovanja, a izričito je uređeno i njihovo pravo na administrativnu naknadu za dodatne troškove koji su povezani sa zahtevom naslednika. Pravila Jednoobraznog zakona u velikoj meri oduzimaju pružaoцима usluga argumente koje bi mogli da koriste kako bi se oslobodili obaveze pružanja podataka nasljednicima, a istovremeno uvažavaju nove oblike planiranja nasleđivanja koji su se javili u digitalnom svetu i koji su specifični za digitalnu imovinu.

⁴⁴ Section 7 RUFADAA.

⁴⁵ Section 8 RUFADAA.

Ovakva zakonska pravila ne zadiru u materijalna pravila nasleđivanja niti rešavaju pitanje pravnih ovlašćenja na digitalnim dobrima, ali imaju veliku praktičnu važnost u postupcima za raspravljanje zaostavštine. Njihov primarni zadatak je da uredi tehnička pitanja o uslovima i načinu pristupa digitalnim dobrima i elektronskoj komunikaciji ostavioca. Imajući to u vidu, jasno je da ova pravila nisu specifična za američko pravo ili sisteme *common law* uopšte već se mogu preuzeti i u kontinentalne pravne sisteme. Imajući u vidu značaj digitalnih dobara i teškoće s kojima se naslednici suočavaju kada istražuju sastav digitalne zaostavštine, pravila američkog Jednoobraznog zakona mogu da se preporuča kao adekvatna i u drugim pravnim sistemima. Naravno, nezavisno od konkretnih rešenja, jasno je da postoji potreba da se pitanje pristupa digitalnoj imovini posebno uredi, nezavisno od materijalnopравnih ovlašćenja i od sistema naslednopravne sukcesije.

6. ZNAČAJ ZAVEŠTANJA ZA RASPOLAGANJE DIGITALNOM IMOVINOM

Sloboda zaveštanja omogućava svakome da detaljno uredi sudbinu svoje digitalne imovine za slučaj smrti. Zaveštalac je slobodan ne samo da odredi svoje naslednike nego i da ostavi isporuke (legate) individualno određenih prava. Na taj način, zaveštalac može da predvidi poseban pravni režim za digitalna dobra i da ograniči pristup svojim digitalnim podacima. U sistemu obavezne univerzalne sukcesije, zaveštalac ne može da spreči da njegova digitalna zaostavština pređe na naslednike, ali može da ograniči njihov pristup i njihova ovlašćenja u pogledu te zaostavštine. Zaveštalac može svoja digitalna dobra da ostavi određenom licu u vidu isporuke i da odredi izvršioca zaveštanja koji će se starati o ispunjenju te isporuke. U tom slučaju, naslednici nisu ovlašćeni da upravljaju i raspolazu pravima iz zaostavštine dok izvršilac zaveštanja ne ispuni isporuku, a tajnost digitalnih podataka može se obezbediti postavljanjem pristupne šifre koja je dostupna samo isporukoprismcu (Pockrandt 2020, 43–44). Kada su u pitanju digitalni podaci skladišteni na telesnim nosačima zapisa u vlasništvu zaveštaoca ili na njegovim serverima, nema prepreka ovakvom raspolaganju digitalnom imovinom. Probleme ne treba očekivati ni u pogledu ovlašćenja na digitalnim valutama i tokenima kojima zaveštalac može neposredno da raspolaze pomoću pristupnih podataka. Međutim, kada je reč o ovlašćenjima koja se zasnivaju na ugovorima o internet uslugama, postaviće se pitanje nasledivosti tih ovlašćenja. U velikom broju slučajeva, prenosivost i nasledivost prava je isključena odredbama ugovora, tako da će pružaoci internet usluga moći prosto da isključe mogućnost pristupa, pod uslovom da je isključenje nasledivosti punovažno.

Iako se u savremenom srpskom pravu retko sreće u praksi, izvršilac zaveštanja može da ima vrlo značajna ovlašćenja u pogledu zaostavštine i može da olakša i osigura ostvarenje zaveštaočeve poslednje volje. Njegova uloga je naročito važna kada se zaostavština sastoji od ovlašćenja koja zahtevaju stručno upravljanje kao što su udeli u privrednim društvima ili prava na digitalnim dobrima. Prava i obaveze izvršioca zaveštanja određuju se najpre voljom zaveštaoca, ali je Zakonom o nasleđivanju predviđeno i dispozitivno pravilo koje propisuje vrlo široka ovlašćenja izvršioca zaveštanja: u njegovu dužnost spadaju čuvanje zaostavštine, upravljanje zaostavštinom, isplata ostaviočevih dugova i legata i uopšte staranje o ostvarenju zaveštaočeve poslednje volje.⁴⁶ Dokle god traje dužnost izvršioca zaveštanja, pravo naslednika da upravljaju i raspolazu zaostavštinom je ograničeno (Đurđević 2022, 288–289). Zaostavština pripada njima, ali izvršilac ima prednost u upravljanju i raspolaganju zaostavštinom u skladu sa odredbama zaveštanja. Izvršilac zaveštanja može da se postavi samo za određeni deo zaostavštine ili za staranje o određenom legatu (Đurđević 2022, 289), tako da njegova uloga može da se ograniči na rešavanje problema koji se javljaju u vezi sa digitalnim dobrima. U tom smislu, u holandskom pravu se već govori o potrebi da se u zaveštanja uključi odredba o izvršiocu zaveštanja za ostaviočeve naloge na društvenim mrežama (Berlee 2017). Takvim rešenjem se značajno olakšava upravljanje digitalnom zaostavštinom i sprečavaju se sporovi između naslednika.

Kada se digitalna dobra ostave u vidu legata nekome od zakonskih ili testamentarnih naslednika, zaveštalac ima pravo da odredi da li će se ta digitalna dobra uračunavati u nasledni deo (takozvana ustanova kolacije – *collatio bonorum*). To pitanje može da bude veoma značajno zbog nestabilne vrednosti nekih digitalnih dobara, kao što su kriptovalute, i zbog teškoća u određivanju vrednosti digitalnih ovlašćenja. Prema dispozitivnim pravilima Zakona o nasleđivanju, zakonskim naslednicima se pokloni i legati uračunavaju u nasledni deo.⁴⁷ Zakonom nije predviđeno pravilo za uračunavanje u nasledni deo testamentarnih naslednika, što znači da će se pokloni i legati uračunavati samo ako zaveštalac tako odredi (Đurđević 2022, 346). Zaveštalac može da zaštiti svoje naslednike od rizika procene vrednosti digitalne imovine tako što će isključiti primenu pravila o kolaciji. Naslednici će onda biti sigurni u raspodelu ostale imovine jer vrednovanje digitalne imovine neće uticati na deobu zaostavštine. Problem procene vrednosti, međutim, ostaje ako se postavi pitanje da li je nužni deo nekog naslednika povređen te u slučaju da se postavi pitanje visine odgovornosti naslednika za ostaviočeve dugove. U oba slučaja biće neophodno da se

⁴⁶ ZON, čl. 173, st. 1.

⁴⁷ ZON, čl. 66–68.

utvrdi vrednost zaostavštine, uključujući i digitalnu imovinu. Nemogućnost utvrđivanja vrednosti te imovine pogađa interese nužnih naslednika odnosno ostaviočevih poverilaca.

Kada se digitalnom imovinom raspolaže putem zaveštanja, poželjno je da digitalna ovlašćenja budu jasno i precizno navedena, ali treba imati u vidu da zaveštanje nije pogodno za čuvanje pristupnih podataka zbog njihove tajnosti i potrebe da se periodično menjaju, tako da se pristupni podaci moraju čuvati izvan zaveštanja (Juhász 2024, 560–561). Pristupni podaci mogu da se čuvaju u odvojenoj ispravi ili u vidu digitalnog zapisa na nekom telesnom nosaču zapisa ili na nekoj internet platformi za čuvanje podataka. Zaveštalac može da uputi na ispravu u kojoj se čuvaju pristupni podaci u tekstu zaveštanja, pri čemu ta isprava neće imati pravno dejstvo zaveštanja ako ne ispunjava testamentarnu formu (Đurđević 2022, 151), tako da neće postojati obaveza da se njena sadržina proglasi u ostavinskom postupku.

7. ZAKLJUČAK

Nasleđivanje, kao univerzalna sukcesija u prava i obaveze ostavioca, obuhvata sva nasleđivanju podobna prava koja su pripadala ostaviocu u času smrti, nezavisno od vrste i oblika pravnog ovlašćenja. Iz zaostavštine se izuzimaju samo ona prava koja su po svojoj suštini vezana za titulara i prava koja su odredbama zakona ili ugovora isključena iz naslednopravne sukcesije. Imajući to u vidu, treba poći od pretpostavke da su sva prava na digitalnim dobrima nasleđiva. Neizvesnost nasleđivanja digitalne imovine ne proizlazi iz pravila o nasleđivanju – jer su ona postavljena veoma široko i liberalno – već iz nedovoljne pravne uređenosti prava na digitalnim dobrima. Kraće rečeno, nije sporno da li prava na digitalnim dobrima mogu da se naslede već da li uopšte postoje prava na digitalnim dobrima. To je naročito upitno kod digitalnih dobara koja ne mogu da se kvalifikuju ni kao stvari ni kao potraživanja, kao što su kriptodobra zasnovana na tehnologiji DLT. Ipak, u savremenom pravu postoji jasna tendencija da se građanskopravna ovlašćenja priznaju i na takvim dobrima, te ne treba dovoditi u pitanje mogućnost da se ta ovlašćenja nasleđuju.

Poseban problem u kontekstu nasleđivanja digitalnih dobara stvaraju ugovorne odredbe kojima se isključuje mogućnost nasleđivanja prava i obaveza iz ugovora o pružanju digitalnih usluga. Takve odredbe se veoma često sreću u današnje vreme jer odgovaraju poslovnim interesima pružalaca digitalnih usluga. Međutim, može se postaviti pitanje pravičnosti i punovažnosti takvih odredaba. Pravna teorija stoji na stanovištu da je nenasledivost ugovornih prava izuzetak koji treba usko tumačiti i da razlozi

zaštite privatnosti, ličnih podataka i tajnosti korespondencije ne mogu da spreče naslednopravnu sukcesiju. Štaviše, odredbe opštih uslova kojima se unapred isključuje mogućnost nasleđivanja prava na korišćenje digitalnih usluga mogu da se kvalifikuju kao nepravilne odredbe kojima se ne priznaje pravno dejstvo. To će naročito biti slučaj kada se naslednicima ne dozvoljava čak ni da pristupe podacima ostavioca niti da ih preuzmu. Potpuno isključenje prava naslednika da pristupe ostaviočevim podacima može da se opravda samo izričitom ili pretpostavljenom namerom ostavioca.

Javni beležnici, kao nepristrasni pravni stručnjaci i savetnici stranaka, mogu značajno da doprinesu razvoju pravila o nasleđivanju digitalne imovine i pravnoj sigurnosti u pojedinačnim slučajevima. Pre svega, javni beležnici imaju dužnost da pomognu strankama u planiranju nasleđivanja, što obuhvata i dužnost da im ukažu na značaj digitalnih dobara i potrebu da se sudbina digitalnih dobara jasno uredi putem zaveštanja ili ugovora. Javni beležnici treba da ispituju stranke o njihovoj digitalnoj imovini i da im predlože načine na koje mogu da raspolažu tom imovinom. Ta dužnost proizlazi iz načela poučavanja stranaka i pozicije javnih beležnika kao nepristrasnih pravnih stručnjaka. Osim toga, javni beležnici su dužni da uzmu u obzir digitalnu imovinu i kada sprovedu ostavinski postupak i pojedine radnje u ostavinskom postupku, a posebno kada sačinjavaju popis i procenu zaostavštine. Prava na digitalnim dobrima ne treba ostaviti izvan popisa jer ona pripadaju zaostavštini i mogu da imaju značajnu novčanu vrednost, što neposredno utiče na interese naslednika, nužnih naslednika i ostaviočevih poverilaca.

Na kraju, treba naglasiti jedan od glavnih načelnih zaključaka ovog istraživanja: novi oblici imovinskih vrednosti ne zahtevaju temeljnu reformu pravila naslednog prava. Nasleđivanje digitalne imovine je već uređeno široko postavljenim i dobro poznatim pravilima nasleđivanja i svi problemi sukcesije u digitalna ovlašćenja mogu da se reše pravilnim tumačenjem i pažljivom primenom tih pravila. Taj zadatak leži na srpskim sudovima, javnim beležnicima i pravnim teoretičarima koji će sve češće morati da se posvete pitanju građanskopravnih ovlašćenja na digitalnim dobrima. Međutim, nema potrebe za zakonodavnom intervencijom jer bi pokušaj propisivanja posebnih pravila za nasleđivanje digitalne imovine mogao da ugrozi jedinstvo pravila kojima se uređuje nasleđivanje i da neopravdano ograniči pravno priznanje i pravnu zaštitu novih oblika imovine. S druge strane, zakonodavna intervencija ne bi mogla da otkloni tehničke probleme koji proizlaze iz činjenice da neka dobra postoje samo kao skup digitalnih podataka. Prema tome, nasleđivanju digitalnih dobara treba pristupiti na osnovu oprobanih pravila naslednog prava koja, s razlogom, ne predviđaju

posebna pravila za pojedinačne vrste građanskopravnih ovlašćenja već nastoje da mrežu naslednopravne sukcesije bace što šire, kako bi bili zaštićeni opravdani interesi naslednika i ostaviočevih poverilaca.

LITERATURA

- [1] Banta, Natalie M. 2017. Property Interests in Digital Assets: The Rise of Digital Feudalism. *Cardozo Law Review* 38: 1099–1157.
- [2] Berlee, Anna. 6/2017. Digital Inheritance in the Netherlands. *Journal of European Consumer and Market Law*: 256–260, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3082802, poslednji pristup 20. aprila 2026.
- [3] Birnhack, Michael, Tal Morse. 2022. Digital Remains: Property or Privacy? *International Journal of Law & Information Technology* 30: 280–301.
- [4] Budzikiewicz, Christine. 2018. Digitaler Nachlass. *Archiv für die civilistische Praxis* 218: 558–593.
- [5] Juhász, Ágnes. 4/2024. Inheriting Digital Assets – A Glimpse Into the Future. *Juridical Tribune – Review of Comparative and International Law* 14: 547–563.
- [6] Karanikić Mirić, Marija. 2024. *Obligaciono pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- [7] Klasiček, Dubravka. 2023. Inheritance Law in the Twenty-First Century: New Circumstances and Challenges. 235–251. *Modernising European Legal Education (MELE)*, eds. Oskar J. Gstrein *et al.* Springer.
- [8] Kutscher, Antonia. 2015. *Der digitale Nachlass*. Göttingen: V&R uni-press.
- [9] Lehmann, Matthias. 1/2019. Who Owns Bitcoin? Private Law Facing the Blockchain. *Minnesota Journal of Law, Science and Technology* 21: 93–136.
- [10] Michels, Johan David, Sharon Hartung, Christopher Millard. 2021. *Digital Assets: A Call to Action*. London: STEP – Queen Mary University London.
- [11] Michels, Johan David, Christopher Millard. 2/2022. The New Things: Property Rights in Digital Files? *Cambridge Law Journal* 81: 323–355.
- [12] Pockrandt, Carolin. 2020. *Digitaler Nachlass*. Baden-Baden: Nomos.

- [13] UK Jurisdiction Taskforce. 2019. *Legal Statement on Cryptoassets and Smart Contracts*. The LawTech Delivery Panel.
- [14] van Erp, Sjef. 6/2017. Ownership of Data and the Numerus Clausus of Legal Objects. *Maastricht European Private Law Institute Working Paper*: 1–23.
- [15] Vodinelić, Vladimir V. 2012. *Građansko pravo: Uvod u građansko pravo i Opšti deo građanskog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu – Službeni glasnik.
- [16] Vidić, Jelena Đ., Milica S. Kovačević. 2/2022. Digitalno nasleđe. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*: 425–439.
- [17] Đurđević, Dejan. 2014. *Javnobeležnička delatnost*. Beograd: Dosije studio.
- [18] Đurđević, Dejan. 2016. Zaštita naslednika od posledica sticanja prezadužene zaostavštine. 171–187. *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* Knjiga 6, ur. Stevan Lilić. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [19] Đurđević, Dejan. 2022. *Institucije naslednog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Dejan B. ĐURĐEVIĆ, PhD

Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

Miloš VUKOTIĆ, PhD

Associate Professor, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

SUCCESSION TO DIGITAL PROPERTY AND THE ROLE OF NOTARIES PUBLIC IN DIGITAL ASSET PROBATE

Summary

This article contains an analysis of theoretical and practical challenges of inheriting property in digital form. The authors define the notion and typology of digital property and discuss the capacity of digital rights to be objects of succession. The authors conclude that, in most cases, there are no justified reasons for non-heritability of digital assets, pointing out that heritability of subjective rights is one of the fundamental principles of civil law and that exceptions to this principle need to be justified with convincing reasons. Special attention is devoted to the question of invalidity of terms in contracts for digital services which unjustly prohibit succession to contractual rights and duties. The authors also analyse the role of notaries public in succession to digital property and emphasize the great potential of the service of notaries public to improve the practice of planning and inheriting digital assets. The authors conclude that existing rules of succession law are adequate for succession to digital rights and that there is no need for a reform of succession law or for special legislation for succession to digital property.

Key words: *Digital property. – Succession. – Notary public. – Succession law. – Cryptocurrency.*

Article history:

Received: 20. 4. 2026.

Accepted: 27. 5. 2026.